

SZAKIRODALOM GYŰJTÉSE

- Eco, Umberto: *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* Ford. Klukon Beatrix. Budapest, Gondolat, 1991, 65–132. p.
- Gyurgyák János: *Szerkesztők és szerzők kézikönyve*. Budapest, 1996, Osiris.
- Hargittay Emil (szerk.): *Bevezetés a magyar irodalom filológiájába*. Budapest, 1996, Universitas.
- Horváth Tibor – Papp István (szerk.): *Könyvtárosok kézikönyve*. 1. kötet. Budapest, 1999, Osiris.
- Lessig, Lawrence: *Szabad kultúra*. Ford. Antal Ferenc. Budapest, 2005, Kiskapu Kft.
- Majoros Pál, dr.: *Kutatásmódszertan, avagy hogyan írjunk könnyen gyorsan jó diplomamunkát?* Budapest, 1997, Nemzeti Tankönyvkiadó, 26–56. p.
- Poenicke, Klaus: *Wie verfasst man wissenschaftlichen Arbeiten?* (2. neuarb. Aufl.) Mannheim – Wien – Zürich, 1988, Duden, 21–80. p.
- Szabó Katalin: *Kommunikáció felsőfokon*. Budapest, 1997, Kossuth, 48–57. p.

VI. FEJEZET

AZ EMPIRIKUS KUTATÁSRÓL DIÓHÉJBAN

- az empirikus kutatás
- az empirikus kutatás módszerei
- a megfelelő módszer kiválasztása
- az empirikus adatok beágyazása

1. Mi az empirikus kutatás?

Jelen fejezet nem az empirikus kutatás módszereinek részletes bemutatására vállalkozik, ehhez több jó szakkönyv is rendelkezésre áll (például Babbie 1999, Héra – Ligeti 2005, Letenyei 2005). A hallgatók közül azonban sokan nincsenek tisztában az empirikus kutatás lehetőségeivel, változataival, így például sokan az empirikus kutatást kizárólag a terepmunkával vagy a kérdőíves felméréssel azonosítják. Mások nem tudják, mi a szerepe az empirikus kutatásnak a tudományos írásmű létrehozásában, és végül – talán ez a leglényegesebb probléma – nem tudják integrálni, szövegtani műszóval „beágyazni” az empirikus kutatás eredményeit a tanulmány szövegébe.

Az empirikus kutatás a tudományos munka alapja, ennek segítségével jutunk birtokába a tárgyról, témáról szóló *tapasztalati* adatoknak, értesüléseknek, ismereteknek. Az empirikus kutatásnak különféle módszerei, irányzatai vannak. Ezek a módszerek és irányzatok biztosítják, hogy megfelelő alapossággal, megfelelő részletességgel, megfelelően rendszerezett formában, és a megfelelő módszert választva kerüljünk birtokába a téma feldolgozásához szükséges empirikus ismereteknek. Téves elképzelés, hogy a balatoni nádvágók munkájáról szóló tanulmánynak van empirikus alapja, a József Attila kései költészetéről szólónak nincs. Mindkettőnek van. Az első esetben a nádvágók tevékenységével megismerkedhetünk például interjúk segítségével, de még inkább résztvevő megfigyeléssel: leutazunk a téli Balatonra, és velük együtt magunk is vágjuk a nádat, majd a tapasztalatainkat összevetjük a nádvágók szavaival, illetve a szakirodalom megállapításaival. De a József Attila-tanulmány esetében is van empirikus alap,

ezt az alapot a *szövegek* képezik: a feladat jellegétől függően, a költő kéziratjai, verseinek kritikai kiadásai, levelezése stb.

Az empirikus kutatás megléte, hiánya, illetve minősége nem valamiféle „szöveg előtti” probléma, az empirikus kutatás nem olyan előzetes kutatási szakasz, melynek eredményeit aztán jól-rosszul meg lehet írni. A tudományos értekezés – mint „szöveg” – színvonala, megírtsága, kidolgozottsága sokban függ a választott empirikus módszertől. Kutatás nélkül (ha az egy kritika esetében például „csak” egy könyv figyelmes elolvasása is) színvonalas tudományos írásmű nem létezhet, e nélkül a szöveg bármily okos, bármily elegáns, csupán egy virtuóz retorikai teljesítmény. Tehát a kutatás jelentőségének nem megfelelő értelmezése, a kutatás eredményeinek nem megfelelő „kezelése” a tudományos írásmű, a szöveg minőségének gyengüléséhez vezet.

2. Az empirikus kutatás módszerei

- kísérletek
- felmérés
- terepmunka (résztevő megfigyelés)
- dokumentumelemzés
- szövegelemzés
- filológia

Az empirikus kutatási módszereket – figyelembe véve, hogy ezt a könyvet a legkülönbözőbb szakos bölcsesek is használhatják – három szerzőre, illetve három *tankönyvre* hivatkozva szeretném bemutatni. Griffin kommunikációelméleti tankönyve (Griffin 2001) a legalapvetőbb módszerek jól érthető, népszerűsítő példákkal, anekdotákkal illusztrált szemléletes áttekintését tartalmazza. Az egyes módszertani irányzatok alaposabb, szakkérdésekbe mélyedő bemutatását végzi el Anthony Giddens szociológiai tankönyve (Giddens 1995). Végül, az empirikus társadalomtudományos kutatás technikáit rendkívül részletesen bemutató, az egyes módszerek matematikai-statisztikai, illetve kutatáslogikai problémáit is szem előtt tartó munka Babbie tankönyve (Babbie 1999).

1. Kísérletek

Griffin a következőképpen foglalja össze a kísérleti munka alapjait: „Abból kiindulva, hogy az emberi viselkedés nem esetleges, olyan kísérleteket tervezhetünk, melyek segítségével ok-okozati összefüggéseket találhatunk. Ehhez nem kell más, mint egy rögzített, vagy függő, és egy szabad, vagy független változó. Ez utóbbit folyamatosan változtatjuk egy szigorúan ellenőrzött folyamatban, hogy megtudjuk, milyen hatással van a másik (függő) változóra” (Griffin 2001, 15. p.). Giddens szerint „Egy kísérleti helyzetben a kutató közvetlenül ellenőrzi a lényeges válto-

zókat. A kísérlet tulajdonképpen olyan vizsgálatként határozható meg, melynek során a kutató az általa mesterségesen létrehozott feltételrendszerben egy vagy több változó egymásra gyakorolt hatását próbálja meg elemezni. A természettudományok körében a kísérletek általánosan elterjedtek, míg a szociológiában a kísérletezés alkalmazási területe igen korlátozott. [...] Ilyen kísérletek során csupán kisebb csoportokat tudunk laboratóriumi környezetben tanulmányozni, és a vizsgálatba vont emberek tisztában vannak azzal, hogy tanulmányozzák őket, és ezért viselkedésük eltérhet a normálistól” (Giddens 1995, 644. p.). (A kísérletezés részletes technikáiról lásd Babbie 2003, 250–272. p.)

2. Felmérések

„A kérdőívek, interjúk segítségével végrehajtott felmérések arra valók, hogy az önkéntesen szolgáltatott adatok alapján megállapíthassuk, hogy az emberek hogyan gondolkoznak, és éreznek, vagy mit szándékoznak tenni. [...] Egy jól tervezett felmérés sokkal inkább, mint bármilyen szigorúan ellenőrzött laboratóriumi kísérlet, több lehetőséget nyújt arra, hogy az emberek fejével gondolkodjunk és viselkedésüket »valós helyzetben« vizsgáljuk. Kevesebb szigor és több életszerűség van benne, mint egy kísérletben.”

(Griffin 2001, 16. p.)

„A felmérés során a kérdőíveket elküldik vagy közvetlenül lekérdezik az emberek egy kiválasztott csoportja vizsgálatakor. A csoportok mérete akár több ezer fő is lehet. A terepmunka a társadalmi élet mélyebb elemzésére alkalmas, míg a kérdőíves kutatás kevésbé részletes információt nyújt, miközben biztosak lehetünk abban, hogy az eredmények széles területen érvényesek.”

(Giddens 1995, 638. p.)

Zárt (*standardizált*) kérdésekből álló kérdőív esetében a lehetséges válaszok köre rögzített, például: *Igen/Nem/Nem tudom*. „A kötött válaszokra épülő kérdőíveknek meg van az az előnyük, hogy a válaszokat könnyű összevetni és osztályozni, mivel csak kisszámú kategóriával dolgoznak. Másrészt viszont nem adnak lehetőséget a véleményekben vagy a megnyilatkozásokban mutatkozó árnyalatnyi különbségek feltárására, s így a kapott információk köre valószínűleg korlátozott.” A *nyitott kérdésekből* álló kérdőív lehetőséget ad a válaszolónak arra, hogy véleményét saját szavaival fejtse ki. „A nyitott kérdésekkel dolgozó kérdőív sokkal rugalmasabb és információkban gazdagabb mint a zárt kérdésekkel operáló. A kutató itt sokkal mélyebben képes feltárni a válaszadó véleményét. Ugyanakkor a standardizálás hiánya igen nehezíti a válaszok összehasonlítását” (Giddens 1995, 638. p.). (A felmérés részletes technikáiról lásd Babbie 2003, 273–314 p.)

3. Terepmunka

Griffin a terepmunkát – nem egészen jogosulatlanul – egyértelműen etnográfia-nak nevezi, és mibenlétét a következő szemléletes példával érzékelteti. „A [...] *Farkasokkal táncoló* című filmben Kevin Costner egy XIX. századi katonát, John Dunbar hadnagyot alakítja, aki magára marad a Dakota-fennsíkon. Némi aggodalom és tépelődés után elhatározza, hogy megpróbálja megismerni a nem messze táborozó sziú törzs életét. Néz, hallgat, figyel, értékeli, amit lát, és lassan bekapcsolódik a törzsi rituálékba. Ezen kívül terjedelmes jegyzeteket készít. Ezt hívják etnográfia-nak” (Griffin 2001, 19. p.). Griffin kissé anekdotikus megközelítésmódját árnyalhatjuk azzal az áttekintéssel, amit Anthony Giddens nyújt. „A résztvevő megfigyelés vagy terepmunka (a két kifejezés felváltva alkalmazható) esetében a kutató együtt él a tanulmányozni kívánt csoporttal vagy közösséggel, esetleg közvetlenül is részt vesz tevékenységeikben” (Giddens 1995, 635. p.).

A terepmunka alapján végzett kutatások eredményeit felhasználva számos klasszikus beszámoló íródott, melyek más-más tudományterületeket képviselnek. Bronislaw Malinowski angol antropológus két évet töltött a Csendes-óceán egyik szigetcsoportján élő bennszülöttek között, társadalmi szokásaikat, gazdasági tevékenységüket, rítusaikat, hiedelmeiket, szexuális életüket a terepmunkán alapuló monografikus leírásokban dolgozta fel. Malinowski példáját később nagyon sokan követték, Malinowski a kis szigeten vagy más isten háta mögötti helyen a „vadak között” élő antropológus szimbolikus alakjává vált (Lásd Malinowski, Bronislaw: *Baloma. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1972, Gondolat; Vörös Miklós: Fényes elszigeteltség. *Café Babel* [36], 2002/2. 45–53. p.). Ugyanakkor a saját társadalom kutatása is megvalósítható ilyen eszközökkel, egyáltalán nem szükséges távoli, egzotikus vidékekre utaznunk ehhez. Erving Goffman, a kiváló szociálpszichológus például – többek között – az elmeklinikák zárt osztályain végzett terepmunkát. Ennek eredményeként állapította meg: „Meggyőződésem, hogy bármely embercsoport, a primitívek, a pilóták, vagy az ápoltak olyan saját életet alakítanak ki, amelyet ha közelebbről megismerünk, akkor értelemmel bíró, ésszerű és normális életformává válik” (Idézi Giddens 1995, 636. p.). Paul Willis angol szociológus – a brit *cultural studies* jeles képviselője – egy ipari kisváros középiskolájában végzett terepmunkát, ahol azt vizsgálta, hogy a munkásszármazású gyerekek egy kis csoportja milyen eszközökkel, milyen tevékenységeken keresztül tiltakozik az iskola középosztályi miliője és értékei ellen. Willis a fiúk bizalmába férkőzött, és – akár az antropológus egy bennszülött törzsét – etnográfiai eszközökkel írta le szokásaikat, szimbólumaikat, nyelvhasználatukat, öltözködésüket (Paul Willis: *Skacok*. Budapest, 2000, Új Mandátum – Max Weber Alapítvány).

A terepmunka előnyei sokfélék. „A sikeres terepmunka sok más kutatási módszernél jóval gazdagabb információval szolgálhat a társadalom életéről. Ha egyszer megértettük, hogy miképpen festenek a dolgok, »belülről nézve« egy adott csoportban, nagy valószínűséggel a korábnál jobban meg fogjuk érteni, miért cselekednek a csoport tagjai az adott módokon. A terepmunka tulajdonképpen az egyetlen lehetséges módszer abban az esetben, amikor a kutató egy olyan csoport-

tot vizsgál, melynek a kultúrája jobbára ismeretlen a kívülálló számára, és azt »meg kell tanulni«, mielőtt a csoport tevékenysége teljes egészében érthetővé válik.” A terepmunka hátránya, hogy „csak viszonylag kisebb csoportok vagy közösségek tanulmányozására alkalmas; nagyon sok múlik a kutató azon képességein, hogy mennyire tudja a vizsgálati személy bizalmát elnyerni” (Giddens 1995, 637. p.). (A terepmunka részletes technikáiról lásd Babbie 2003, 315–349. p.)

4. Történelmi-társadalmi dokumentumok, statisztikák, adatsorok vizsgálata

A dokumentumelemzés esetében a szöveget vagy szövegcsoporthoz (a „korpuszt”) valamilyen, általában a nyelvi közegen kívül elhelyezkedő entitás, információ, adatsor stb. közvetítőjeként vizsgáljuk. A szöveg valamely társadalmi helyzet, kulturális kontextus, lélektani állapot, mentalitás dokumentuma. Giddens elsősorban a szociológiai kutatás szempontjai alapján mutatja be a dokumentumkutatás kérdéseit, de megállapításai más tudományok művelői számára is tanulságosak. „A szociológiai kutatásban leggyakrabban felhasznált dokumentumok a köz- vagy magánokiratok (melyeket általában levéltári forrásoknak nevezünk, ugyanis a levéltár az a hely, ahol az írásos dokumentumokat tárolják); például a kormányzati dokumentumok, egyházi iratok, levelek vagy bírósági iratok. A kutatásban felhasznált dokumentumok általában a kérdéses területtel foglalkozó korábbi szerzők által felhalmozott információkat és eredményeket is tartalmaznak. Sok olyan kutatás van, mely teljesen új adatok létrehozása helyett a mások munkájából származó anyagok összegyűjtésével és elemzésével foglalkozik.” [...] „A kormányzati és egyéb szervek rendszeresen tesznek közzé »hivatalos statisztikákat« a társadalmi jelenségek sokaságáról: a népességről, a bűnözésről, a házasságról és a válásról, az öngyilkosságról, a munkanélküliek arányáról és így tovább. A szociológiai kutatásokban ezek a források a korai időszaktól kezdve elemzések alapjául szolgáltak” (Giddens 1995, 641. p.). (A dokumentumkutatás technikáiról lásd Babbie 2003, 371–378. p.)

5. Szövegelemzés

„[A] szöveg kifejezés nemcsak írott anyagra érthető. A kommunikációs szakemberek ezt a szót használják minden tudatos – akár verbális, akár nem verbális – jelzésre. [...] Manapság egyre kevesebb kutató elégszik meg egy szöveg szándékolt jelentésének értelmezésével. A legtöbb tudatosítani akarják a társadalom elfogadott normáin átható ideológiát, és nyilvánosan kívánnak annak ellenállni. Ezek a kritikusok elutasítják az örök igazság vagy a jelentés fogalmát. A hagyományos gondolkodók szemében olyanok ők, mint a dühös óvodások, akik szétdobálják társaik építőkockáit; ennek ellenére elméleteiket szándékosan arra használják, hogy a hatalommal nem rendelkezők is hallathassák hangjukat.”

(Griffin 2001, 18. p.)

A szövegelemzés problémáit és főbb irányait részletesebben is szeretném bemutatni. Egyrészt azért, mert a bölcsészeti tanulmányokat végzők számára a szöveg az egyik „közös nevező”, a szemináriumokon, a „szakirodalmazás” során, a vizsgákra készülve stb. mindenki foglalkozik szövegekkel. Másrészt a szövegek elemzéséhez kapcsolódó módszertani megfontolások olykor talán közvetlenül is hasznosíthatók a tudományos írásművek írása során, hiszen ezek is szövegek. A szövegelemzés a szöveg belső szerkezetének, szerveződési szintjeinek, kifejezőeszközeinek vizsgálata mellett foglalkozik a szöveg által közvetített-végrehajtott jelentéslétesítési folyamatok elemzésével, illetve azokkal a szimbolikus eszközökkel, melyek segítségével a szöveg ilyen jelentéseket létrehoz. A szövegekkel végzett empirikus munkának több változata létezik. Praktikus szempontból érdemes különbséget tenni a *retorikai szövegelemzés*, a *diskurzuselemzés* és a *filológia* között.

A *retorikai* elemzés a szöveg nyelvi megalkotásának eljárásaira, a meggyőzés stratégiáira, az érvelés eszközeire és technikáira irányul (lásd Plett 1988, Szabó G. – Szörényi 1988, Adamik – A. Jászó – Aczél 2004). A modern retorika nem csak a szónoki beszéd és az irodalmi művek elemzésével foglalkozik, hanem a politika, a közbeszéd, a reklámok, az ünnepek nyelvhasználatának, szimbolikus üzeneteinek, meggyőzési technikának vizsgálatára is irányul (lásd Szabó – Kiss – Boda szerk. 2000).

A *diskurzuselemzés* a szöveg által képviselt, közvetített és főleg megvalósított hatalomgyakorlási technikákat vizsgálja, illetve azt, hogy a szövegek hogyan válnak részévé a hatalmi, ideológiai, politikai érdekeket megtestesítő csoportok érdekérvényesítési, befolyásolási törekvéseinek (Foucault 1998, Szabó – Kiss – Boda szerk. 2000, Kaschuba 2004, 201–219. p.).

A *filológiai* munka valamely szöveg vagy szövegkorpusz keletkezésével, történetével, változataival, kiadásával, szövegromlás esetén a szöveg eredeti állapotának rekonstrukciójával foglalkozik. A filológiai munkához soroljuk a szövegek kiadásával, archiválásával, sajtó alá rendezésével kapcsolatos tevékenységeket is (lásd Kovács szerk. 1989, Hargittay szerk. 1996, Dávidházi 1998).

Az itt elmondottakhoz néhány kiegészítést szeretnék hozzáfűzni:

A terepmunka közvetlen-érzéki tapasztalataival szemben szokás a tények és dolgok helyett ezek szimbolikus reprezentációival foglalkozó vizsgálódást általában is diskurzuselemzésnek nevezni. Tehát egy tüntetés megszervezésében és lebonyolításában való részvétel és annak dokumentálása terepmunka, míg a tüntetésről szóló sajtóbeszámoló vizsgálatá így diskurzuselemzés lenne. Ez ésszerű különbségtétel, de szűkebb diszciplináris szempontból – Michel Foucault francia filozófus nyomán – célszerűbb csak a hatalmi-politikai erőterben sajátos szerepet betöltő szövegeket és szimbolikus gyakorlatokat diskurzusnak nevezni (lásd Foucault 1998). Több értelmezői iskola hangsúlyozza, hogy a dokumentum-funkciót nem lehet a szöveg poétikai, retorika teljesítményétől, illetve beszédrendjétől (diskurzusától) függetlenül vizsgálni, a poétikai, retorikai eszközök, illetve a diskurzusok *maguk is dokumentumok*.

Ugyanígy, számos irányzat szerint a nem-nyelvi szimbolikus rendszerek (például a film, a sport, a divat, a tárgyi kultúra, de akár olyan szubkulturális gya-

korlatok, mint a gördeszkázás, a szerepjáték vagy a rockzene) *maguk is szövegeknek tekintendők*, tehát ugyanúgy struktúrákkal, szimbólumokkal, „jelentésekkel” rendelkeznek, mint a nyelvi szövegek, így a versek, regények, levelek, beszámolók, értekezések, okiratok.

Végül, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a filológiai munka egyrészt maga is felhasználja (felhasználhatja) a különféle poétikai, retorikai, illetve diskurzuseleméleti vizsgálódások eredményeit, felismeréseit, másrészt a filológiai gyakorlatok, a szöveggondozás és a szövegkiadás elvei maguk is sokféle szimbolikus – a szöveg értékével, politikai-kulturális jelentőségével kapcsolatos – jelentést közvetítenek (lásd Dávidházi 1998).

3. A megfelelő módszer kiválasztása

A módszer kiválasztása egyrészt szakmai kérdés, másrészt a tervezés és az előkészítés kérdése. Végig kell gondolni, hogy a téma feldolgozásához milyen módszer a legalkalmasabb. Ha egy zöld csoport ideológiáját, eszmerendszerét, értékeit vizsgáljuk, fordulhatunk a diskurzuselemzéshez: megfelelő szempontok alapján elemezzük, értelmezzük a nyilatkozatokban, röplapokban, jelvényekben stb. megragadható diskurzuselemeket. Ha a csoport működését, gyakorlatait vizsgáljuk, akkor célszerű a résztvevő megfigyelést választani: elutazni az akciók helyszínére az aktivistákkal, tárgyalni az érintettekkel, osztani a röplapokat. Amennyiben a csoport ismertségét, a közvélemény róla alkotott nézeteit vizsgáljuk, akkor készíthetünk interjúkat, kérdőíveket. E szempontból a különféle tudományterületek nem egyforma mértékben, és nem egyforma irányban „zártak”. Egy irodalomtörténész aligha fog terepmunkát vagy statisztikai felmérést végezni, míg egy nyelvész talán igen, egy szociológus pedig bizonyára. Ugyanakkor az irodalomtudomány értelmezési iskolái (retorika, hermeneutika, feminizmus, dekonstrukció stb.) számos társadalomtudományos irányzatot inspiráltak. Igaz, a mérhető (kvantitatív) módszerek hívei olykor bizalmatlanul szemlélik e hatásokat, a tudomány szigorú módszereinek felpuhulását látják bennük.

Ugyanakkor nem csak tudományos szempontból kell mérlegelni, hanem praktikus szempontok alapján is: mennyi *időnk* van a feladatra (pár óra, egy nap, egy hét, egy hónap), rendelkezünk-e megfelelő *infrastruktúrával* (gépkocsi, sátor, magánó, számítógép, szoftver), személyesen alkalmasak vagyunk-e a feladatra (nem találjuk-e unalmasnak, fárasztónak, esetleg veszélyesnek) stb. Ezzel kapcsolatban rengeteg kockázati faktor leselkedik a tudományos értekezés elkészítőjére. Gondoljunk arra, hogy amikor egy módszer mellett döntünk, akkor annak következményei vannak a megírásra nézve is.

- Ne válasszunk olyan módszert, ami nem illik a témához.
- Ne válasszunk olyan módszert, amihez nincs megfelelő felkészültségünk (például idegennyelv-ismeret, szoftverkezelés, statisztikai-matematikai ismeretek).

- Ne válasszunk olyan módszert, ami több időt vesz igénybe, mint ami rendelkezésre áll.
- Ne válasszunk olyan módszert, amelyhez nincsenek megfelelő források.

Mik a következményei a fentiek figyelmen kívül hagyásának? A dolgozat megírására szánt idő elmegy az előkészületekre, a feldolgozásra vagy a módszer egészen egyszerűen *gátjává válik* a (határidőre való) elkészülésnek. A szerző nem tudja megszerezni azokat a folyóiratokat vagy videofilmeket, jegyzőkönyveket stb., melyeket elemezni szeretne. Másik probléma, hogy ha az empirikus forrásokat sikerült begyűjteni, akkor a szerzőnek esetleg arra nincs ideje, hogy megfelelően feldolgozza őket.

4. Az empirikus adatok beágyazása

Arányok. Ha elvégzünk egy kutatást, akkor annak *teljes korpusza* épüljön be a dolgozatba. Tehát ha harminc interjút készítettünk, akkor ne csak ötre hivatkozzunk, ne csak ötből idézzünk. Típushiba: a szerző a bevezetésben hangsúlyozza, hogy milyen kiterjedt empirikus munkát végzett, de a szövegben ennek csak töredéke jelenik meg. Arra is ügyeljünk, hogy a dolgozat megfelelő terjedelemben foglalkozzon az empirikus vizsgálódás eredményeivel. Típushiba: egy szerző húszoldalas tanulmányban öt film elemzését végzi, de (összesítve) csak két-három oldal foglalkozik a témával, csak ennyi mondat/megállapítás vonatkozik *konkrétan* (közvetlenül) a filmek egyes jeleneire, motívumaira, jelképeire.

Szerkezet. Az időzavart a szerzők sokszor szerkezeti megoldásokkal próbálják megoldani. Gyakori, hogy a dolgozat maga nem foglalkozik az empirikus anyaggal, mert megírásakor erre már nem volt idő, ezért az interjúkat függelékben csatolják a dolgozathoz, csak azért, hogy a munka az empirikus megalapozás követelményének is megfeleljen. Az ilyesféle, pusztán a prezentáción alapuló, viszont értelmező feldolgozást nélkülöző adatközlés (legyen az interjú, hangfelvétel szövege, fotók, grafikon, táblázat stb.) értéke kétséges. A szerzők gyakran azzal áztatják magukat, hogy az általánosságokban megfogalmazott hipotézisek, koncepciók, megállapítások az adatokra való pontos hivatkozások nélkül is az empirikus anyag megfelelő értelmezései.

A kezdő szerzők nehezen tudják beépíteni szövegükbe az empirikus kutatás során gyűjtött adatokat. Típushibának tekinthető, hogy a főszöveg csupán a kutatásnak valamiféle összefoglalását, az adatok alapján kialakított általánosításokat tartalmazza, az adatokat nem. E típushiba esetében a szerzők a tanulmány függelékébe helyezik el a különféle adatsorokat, táblázatokat, interjúszövegeket, dokumentumokat. Ez önmagában nem lenne baj, a probléma az, hogy a téziseket és következtetéseket alátámasztó adatokat be kell építenünk valamilyen módon a főszövegbe is. Ellenkező esetben az olvasó egyrészt az összefüggéseket nem ismeri fel (hiszen ezt nem is tettük lehetővé számára), másrészt nem vagy csak nehezen tudja összevetni állításainkat, következtetéseinket, elemzé-

sünket azokkal az adatokkal, melyekből kiindultunk, melyekre alapoztuk őket. Mi a teendő?

Minimális feltétel, hogy *teremtsünk kapcsolatot* a főszöveg és a függelékben szereplő anyagok között. A főszöveg megfelelő gondolatmentének megfelelő helyén utaljunk a mellékletben lévő anyagok adott tételére vagy helyére. Az ilyen utalás lehet a főszövegben magában, zárójeles betoldás segítségével, vagy történhet lábjegyzetben. Ilyenkor használhatjuk a következő fordulatokat, kifejezéseket:

- Lásd a 10. sz. képet (grafikont, ábrát stb.)!
- Vesd össze a 10. sz. dokumentummal!

Másrészt ahhoz, hogy egyáltalán utalni tudjunk a melléklet helyeire, elengedhetetlen az ott elhelyezett anyagok *szegmentumokra bontása, tagolása*. Ez teszi lehetővé a pontos idézhetőséget! A tagolás minimális formája az, hogy *megszámoljuk* az interjúkat, dokumentumokat, táblázatokat, grafikonokat, képeket. Bonyolultabb esetekben (például egy kéziratos vagy kiadatlan dokumentum közlése és elemzése során) megtehetjük, hogy megszámozzuk a dokumentum sorait a könnyebb idézhetőség végett. Ilyenkor elegendő öt-, vagy tízszoronként számokat elhelyezni a sorok mellett.

Példa:

1 azt mondhatnám hogy édes.

Pedig ezt a kívánságomat tartom vissza. Szeretnék minden férfiban papát és minden nőben mamát látni. Szeretném, ha mind olyan nagyok és erősek volnának hozzám képest, mint a papa meg a mama. Azért uralkodnak rajtam ösztöneimmel szemben elvi és elméleti elgondolások, mert azt kell mondanom, el kell ismernem, hogyanem igen viselkedhetem úgy a férfiakkal szemben, mintha [...]

József Attila: Rapaport-levél. Sajtó alá rendezte Horváth Iván. In Horváth Iván – Tverdota György (szerk.) „Miért fáj ma is” *Az ismeretlen József Attila*. Budapest, 1992. Balassi – KJK, 357. p.

Az utalás mellett a másik lehetőség az adatok, interjúszövegek szövegbeli idézése. Meglepően sokan nem élnek ezzel az elég magától értetődő lehetőséggel! Egy interjú részletét, egy dokumentum valamely szöveghelyét ugyanúgy idézhetjük, mint a szakirodalmat. Ebben az esetben is használjunk természetesen idézőjelet, és tüntessük fel vagy a forrást (szórolap, prospektus, aprónyomtatvány, alkalmi kiadvány, napilapcikk stb.), vagy azt a sorszámot, illetve egyéb azonosítót, amivel a dokumentumot, adatsort elláttuk a mellékletben (lásd fent). Az általunk hivatkozott dokumentumot, szöveget, adatsort – ha megfelelő fontosságú – idézhetjük magában a *szövegben*, de ha nagyon megszakítja a szöveget vagy a gondolatmenetet, akkor helyezzük *lábjegyzetbe*. Lényeges, hogy minden idézett dokumentumhoz, interjúrészlethez, adatsorhoz kapcsoljunk magyarázatot, értelmezést, megjegyzéseket. Használjuk – természetesen a konkrét szöveghelyeknek megfelelően – a következő kifejezéseket:

- A 10. számú táblázat adataiból az következik, hogy (...)
- A 10. számú interjú alapján egyértelműen kiderül, hogy (...)
- A 10. számú táblázat adatai egyértelműen cáfolják azt a feltételezést, hogy (...)

Feladatok

Olvassuk el figyelmesen az alább felsorolt írásokat – vagy ezek valamelyikét – és válaszoljunk a kérdésekre: Hogyan értelmezik az „empirikus kutatás” fogalmát a megadott írások szerzői? Hogyan viszonyul egymáshoz a tanulmányok gondolatmenetében az elmélet és a gyakorlat, a leírás és az értelmezés, a „terep” és a „műhelymunka” fogalma?

- Geertz, Clifford: Jelen lenni: az antropológia és az írás helyszíne. In uő: *Az értelmezés hatalma*. Budapest, 2001, Osiris, 397–415. p.
- Clifford, James: Az etnográfiai allegóriáról. In N. Kovács Tímea (szerk.): *A kultúra narratívái*. Budapest, 1999, Kijarat, 151–179. p.
- Stoll Béla: Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban. In Hargittay Emil (szerk.): *Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába*. Budapest, 1996, Universitas, 114–170. p.

Kislexikon

ELEMZÉS: az elemzés valamely struktúrált adathalmaz, jelenségcsoport, jelrendszer (szöveg, nem-nyelvi szimbolikus rendszer, társadalmi cselekvés stb.) elemekre bontása, az elemek közötti viszonyok, illetve az elemek és a relációk által meghatározott funkciók leírása. A pozitivista felfogás szerint az elemzés adatai objektív tények, viszont a konstruktivista tudományfelfogás szerint az elemzési módszer meghatározza az elemzés tárgyát is.

ETNOGRÁFIA: módszertani szempontból nem a néprajz tudományát, hanem valamely társadalmi csoport közvetlen, részletes és pontos megfigyelését, illetve a megfigyelés eredményeinek feldolgozását nevezzük etnográfiának (lásd Babbie 2003, 325–325 p.).

FENOMENOLÓGIAI LEÍRÁS: Az Edmund Husserl által kidolgozott filozófiai megközelítésmód mellett módszertani szempontból valamely jelenség vagy jelenségekör érzéki felszínének rendkívül aprólékos, az empirikus részletek minden árnyalatára ügyelő leírását nevezük fenomenológiának. Ebben az értelemben beszélhetünk a zenehallgatás, az olvasás, de akár a vásárlás vagy a séta „fenomenológiájáról” is.

MEGALAPOZÁS: a fundamentalista tudományfelfogás szerint a tudományos kijelentések szilárd alapokkal rendelkeznek. A fundamentális ismeretek (melyeket a tapasztalat, a megfigyelési állítások, a kísérleti jegyzőkönyvek stb.) rögzítenek, időben vagy logikailag megelőzik az egyéb, rájuk

épülő ismereteket, „megalapozzák” azokat, illetve az elméleteket „lehorgonyozzák” a valóságban (lásd Fehér 1983, 24–26. p.). Jelen tankönyv a tudomány alapjairól folytatott vitáktól függetlenül az empirikus kutatást, a forrásokat és a szakirodalmat tekinti a tudományos írásmű alapjának.

KÖZÉPSZINTŰ ELMÉLET: R. K. Merton tudományszociológus által alkotott kategória, a túl általános, minden empirikus alapot nélkülöző elméletek, és a pozitivista jellegű eseteleírások között – a középszinten – elhelyezkedő társadalomtudományos koncepciók megnevezésére (Merton 2002, 63–97. p.)

LEÍRÁS: a dolgok, események, folyamatok, helyzetek leírása a nem-érvelő jellegű tudományos szövegek csoportjába tartozik, célja a megfigyelt adatok, jelenségek,

történések minél pontosabb, módszere-sebb, részletekbe menő rögzítése, reprodukálása (lásd Babbie 2003, 108. p.).

TARTALOMELEMZÉS: a tartalomelemzés a rögzített kommunikáció (a megírt szövegek, kinyomtatott művek, elmondott beszédek stb.) elemzése. A tartalomelemzés a szövegek teljessége vagy a szövegekből vett minta alapján azt vizsgálja, hogy *mit* mondtak valamilyen témával kapcsolatban, bizonyos tartalmi elemek előfordulási gyakorisága alapján. Ennek során a szövegek felszíni és látens tartalmi egyaránt vizsgálhatóak (lásd Babbie 2003, 352–363. p.). Jól definiált társadalomtudományos elemzési technika; az irodalmi szövegek úgynevezett „mondanivalójának”, a formai kérdésekkel szembeállított tartalomnak az elemzése nem tekinthető tartalomelemzésnek!

Szakirodalom

- Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra: *Retorika*. Budapest, 2004. Osiris.
- Babbie, Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, 2003, Balassi.
- Boudon, Raymond és mások (szerk.): *Szociológiai lexikon*. Ford. Balla Katalin – Kovács Tímea – Saly Noémi. Budapest, 1999, Corvina.
- Csermely Péter – Gergely Pál – Koltay János – Tóth János: *Kutatás és közlés a természettudományokban*. Budapest, 1999, Osiris.
- Dávidházi Péter: *Per passivam resistantiam. Változatok hatalom és írás témájára*. Budapest, 1998, Argumentum.
- Eagleton, Terry: *A fenomenológiától a pszichoanalízisig*. Ford. Szili József. Budapest, 2000, Helikon.
- Foucault, Michel: *A diskurzus rendje*. Ford. Romhányi Török Gábor. In Foucault: *A fantasztikus könyvtár*. Budapest, 1998, Pallas – Attraktor, 50–74. p.
- Giddens, Anthony: *Szociológia*. Ford. Babarczy Eszter és mások. Budapest, 1995, Osiris.
- Griffin, Em: *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Ford. Szigeti L. László. Budapest, 2001, Harmat.

- Hargittay Emil (szerk.): *Bevezetés a magyar irodalom filológiájába*. Budapest, 1996, Universitas.
- Héra Gábor – Ligeti György: *Módszertan. A társadalmi jelenségek kutatása*. Budapest, 2005, Osiris.
- Kaschuba, Wolfgang: *Bevezetés az európai etnológiába*. Debrecen, 2004, Csokonai.
- Kovács Ilona (szerk.): A szövegkiadás új elmélete és gyakorlata. Tematikus összeállítás. *Helikon*, 1989/3–4.
- Letenyei László (szerk.): *Településkutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása. Módszertani tankönyv és szöveggyűjtemény*. Budapest, 2005, L' Harmattan – Ráció.
- Merton, Robert K.: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Ford. Balogh Zoltán, Dupcsik Csaba. Budapest, 2002, Osiris.
- Plett, Heinrich: Retorika és stilisztika. Ford. Vigh Árpád. In Kanyó Zoltán – Síklaki István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Budapest, 1988, Tankönyvkiadó, 131–167. p.
- Szabó G. Zoltán – Szörényi László: *Kis magyar retorika. Bevezetés az irodalmi retorikába*. Budapest, 1988, Tankönyvkiadó.
- Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest, 2000, Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas.

VII. FEJEZET

AZ ÉRTEKEZÉS MEGÍRÁSA

- előzetes megjegyzések
- vázlatkészítés
- cédulázás
- a vázlat és a cédulák
- a fogalmazás normái
- nyelvhasználat
- piszkozat, átdolgozás, utómunkák
- segédeszközök

1. Előzetes megjegyzések

Az értekezés megírása paradox módon az a terület, ahol a legkevesebb pozitív útmutatást lehet adni. Ugyanakkor van néhány szempont, amit érdemes mindig szem előtt tartani.

A semmiből nem lesz semmi. Ha csak úgy leülünk a gép elé, és megpróbáljuk „egy az egyben” megírni a dolgozatot, akkor az aligha készül el, kivéve a rendkívül tehetséges és kiváló memóriával rendelkező embereket. Ha ülünk a gép előtt, írjuk a bevezetőt, és eközben toljuk magunk előtt a hatalmas semmit, nagyon rossz alkotáslélektani pozícióba kerülünk, előbb-utóbb mindenkit elfog a kétségbeesés, mi lesz a közepén, mi lesz a végén, és egyáltalán: hogyan is fogja befejezni.

Kerüljük az önáltatást. Ha órákig beszélgetünk a témavezetővel, belelapozunk néhány könyvbe, kilószám gyűjtjük a fénymásolatokat, órákig kattogtatjuk az egeret a böngésző előtt, az ugyanúgy semmi, mintha egyáltalán nem csináltunk volna semmit sem.

Teljesítsük a minimumot. Az egyébként nem túl ambiciózus hangzású minimum szó itt stratégiai kategória: az a minimum, ami nélkül garantáltan nem lesz dolgozat. Egyébként természetesen a maximumra kell törekedni. Akkor lesz cikk vagy dolgozat (tanulmány, kritika, szakdolgozat stb.) ha

- van egy épkézláb téma;

AZ ÉRTEKEZÉS MEGÍRÁSA

- ha elvégezzünk egy kutatást, ami alapján a dolgozat centrumában álló esetről vagy problémáról empirikus információk birtokába jutunk;
- ha elolvassuk és kijegyzeteljük a szakirodalmat;
- ha rendelkezünk a megíráshoz szükséges idővel, és azt csak és kizárólag a tanulmány elkészítésére fordítjuk;
- ha készítünk egy részletes vázlatot, ami tartalmazza a dolgozat szerkezeti felépítését, a fejezetek, alfejezetek címét, a fontosabb megállapításokat és az idézetek helyét.

Ismételjük el: téma, kutatás, szakirodalom, idő, vázlat. Ha ezek megvannak, rendelkezésre állnak, akkor minden készen áll ahhoz, hogy akár a legrosszabb íráskészségű ember is összehozzon egy szöveget, míg a felsoroltak nélkül írhatunk bármennyit, az ugyanis soha nem lesz tanulmány. Ezzel kapcsolatban még egy dolgot kell fejben tartani: egy kezdetleges, görcsösen fogalmazott szöveg átfésülésére éppen meg lehet kérni valakit, de egy kutatás elvégzésére vagy a szakirodalom összegyűjtésére nem.

Fontos, hogy tudatosodjon bennünk, hogy a megírás nem csak abból áll, hogy ülünk a képernyő előtt, és kopácsolunk a billentyűzeten. A megírás folyamatát három nagyobb részre oszthatjuk. *Előkészítő szakasz.* Vázlatkészítés, a cédulák sorrendbe rakása, fizikai feltételek megteremtése, az archívum kéznél levősége. *Megírási szakasz.* Az első szövegváltozat elkészítése. Az első változat elolvasása, kijavítása, kiegészítése. A második változat (és ha kell további bővített, javított változatok) elkészítése. *Ellenőrzési szakasz.* Aludjunk rá egyet, és pihent fejjel újra olvassuk el a megírt szöveget. Az ekkor észlelt hibákat is javítsuk ki, és ellenőrizzük le a mellékleteket is.

A megírás műveletsorai folyamán vegyük figyelembe a következőket: az ismertett szakaszok és eszközök közül egyesek valóban elengedhetetlenek – ilyen például a jegyzetelés és a vázlatkészítés –, tehát nincs értelme átugrani őket. Jó memóriával és némi szerzői gyakorlattal rendelkező szerzők bizonyos lépéseket megtakaríthatnak, de elvben (és a szerzők többsége esetében) szükség van ezeknek a fázisoknak a figyelembe vételére, és ami fontosabb: az időbeosztásunkba történő betervezésére.

2. Vázlatkészítés

A vázlatkészítéssel kapcsolatos legfontosabb szempont a gyakorlatban történő felhasználhatóság. Sokan pusztán azért írnak vázlatot, mert a tanár kéri. Nagyon fontos annak megértése, hogy nem azért van szükség a vázlatra, hogy eleget tegyünk a tanár igényeinek, teljesítsünk egy kellemetlen pluszfeladatot, hanem azért, mert ez a tudományos írásmű megírásának legfontosabb segédeszköze. *Ne készítsünk alibi-vázlatot!* A jó vázlat célja kettős: egyrészt ennek megírása és tisztázása során tudjuk végiggondolni művünk gondolatmenetét és szerkezetét, másrészt a jó vázlat később sorvezetőül szolgál a szöveg megírásához, elkészítéséhez.

AZ ÉRTEKEZÉS MEGÍRÁSA

Tehát olyan vázlatot készítsünk, amit a dolgozat megírása közben valóban magunk elé teszünk, és annak pontjait követve fogalmazzuk meg a szöveget. (Tehát ne azért írjuk meg, mert a témavezető már tízedszer szól, hogy adjuk már le végre azt a nyavalyás vázlatot.) Mi következik ebből?

- A jó vázlat több oldalas és egészen részletes.
- A vázlatban ne foglalkozzunk a stílussal, nyelvhelyességi, fogalmazási kérdésekkel.
- A vázlat készítésének több fázisa van, előbb a *vázlat vázlatát* írjuk meg, aztán dolgozzuk ki a végleges vázlatot.

Jó vázlat akkor készíthető, ha a cédulák *már* megvannak. Természetesen már a könyvtározás, anyaggyűjtés, cédulázás során készíthetünk afféle „előzetes” vázlatokat, terveket, feljegyzéseket (ezeket egyébként mindig egy helyre gyűjtsük, vagy egy csak ezt a célt szolgáló dossziéba vagy egy füzetbe, és később használjuk fel őket a végleges vázlatához.) A végleges vázlat a szöveg elkészítésének részletes és végleges sorrendjét, afféle algoritmusát tartalmazza. A vázlat és a dolgozat az időbeosztás szempontjából komplementer viszonyban állnak! Fontos tudni, hogy amennyivel több időt fordítunk a vázlat elkészítésére, annyival kevesebbet kell a dolgozat megírására fordítani.

Vázlat-séma:

Cím

I. fejezet

1. *tematikus egység*

– tézis

– érvek

– idézetek és hivatkozások adatai

2. *tematikus egység*

– tézis

– érvek

– idézetek és hivatkozások adatai

3. *tematikus egység*

– tézis

– érvek

– idézetek és hivatkozások adatai

II. fejezet

(...)

III. fejezet

(...)

IV. fejezet: összegzés

– főbb megállapítások

– következtetések

– kitekintés (Hogyan tovább?)

Az ideális vázlat jellemzői:

- A vázlat legalább annyi oldalból áll, ahány fejezet a dolgozat, de hosszabb munka esetén minden alfejezetnek szentelhetünk egy-egy oldalt.
- Minden vázlatoldalt osszunk hosszában ketté. A bal oldalra írjuk a vázlatpontokat, a jobb oldalra a forrás- és a szakirodalmi hivatkozások helyeit (minimum: szerző, év, oldalszám), de ide írhatjuk a fontosabb idézeteket is.
- Az ideális vázlat legalább egyszer le van tisztázva.

Melyek ennek a – kezdő szerzők számára kiváltképp ajánlott – vázlatkészítési módszernek az előnyei?

- Először is, bármily lehetetlennek tűnjék is, *egyszerűen nincs hátránya*. Azt gondolhatnánk, hogy többletidőt igényel, de ezt sokszorosan visszanyerjük a megírás során.
- Módszeres, átgondolt és alapos munkára szoktatja a szerzőt.
- Az így összegyűjtött és rendszerezett anyag archiválható, a későbbiekben újra elővehető és továbbfejleszhető.
- Ha így dolgozik a szerző, *szilárd rutint* alakít ki, melynek alapján később könnyebben is írhat. Ki lehet hagyni majd egyes fázisokat, de nem azért, mert feleslegesek, hanem mert a szerző belső természetének részévé, azaz *habitussá* válnak.
- Időzavar estén akár néhány nap alatt elkészíthető a cikk vagy a dolgozat.
- Munkalélektani szempont: megszűnik az a sok szerző számára bénító érzés, hogy azt tudja, hogy nagyjából miről szeretne írni a bevezetésben, de fogalma sincs arról, mi fog történni a tanulmány közepén és a végén.

3. Cédulázás

A jegyzetelés során célszerű *cédulákat* használni. A cédulákat elkészíthetjük magunk, vagy az írószerboltban vásárolhatunk megfelelő méretű jegyzettömböt. A cédulák nagysága körülbelül akkora legyen, mint egy A4-es papír (szabvány gépírópapír) egynegyede. A túl kicsi cédulára kevés szöveg fér. A cédulákat (elvben) két nagyobb csoportba oszthatjuk.

Szakirodalmi cédulák. Ezekre a cédulákra a szakirodalom gyűjtése és értékelése során felírjuk a szóban forgó könyv vagy cikk részletes bibliográfiai adatait, azt, hogy hol található meg a szóban forgó tétel (például könyvtár, katalógusszám, raktári szám), néhány szóval rávezethetjük, hogy a megírandó tanulmány szempontjából mire használható a szóban forgó szakirodalom. Ez első pillantásra magától értetődőnek tűnik, ugyanakkor (különösen hosszabb tanulmány írásakor) később már nem emlékezünk minden szakirodalmi információ részleteire. Amikor a kezünkben tartjuk a szóban forgó művet, akkor többnyire szilárdan hisszük, hogy fogunk rá emlékezni, de később már valójában nem. A szakirodalmi cédulák előnye az, ami minden cédulás rendszeré: a *variabilitás*, tehát ábécésorrend szerint bármikor bővíthető és újrendezhető. Bibliográfiakészítéskor

magunk elé vesszük az ábécésorrendbe rendezett kupacot, és egyszerűen begépeljük őket.

Jegyzetcédulák. Ezekre a cédulákra a szakirodalom, illetve a források olvasásakor felírjuk a fontosnak tartott vagy annak tűnő adatokat, idézeteket, értesüléseket. A cédulákra – minden egyes cédulára külön-külön – feltétlenül írjuk rá a szóban forgó mű rövidített adatait, mert később, különösen, ha véletlenül összekeverednek, nem tudjuk azonosítani vagy visszakeresni őket. Erre a célra felesleges odaírni a szerző teljes nevét, a mű teljes címét és egyéb adatait. Elegendő, ha a *név, évszám, oldalszám* szerint jelezzük az irodalmi forrást, ezt bármikor az irodalomjegyzékünk alapján vagy a szakirodalmi cédulák alapján fel tudjuk oldani. Például:

„Az elemzésem alapján teljesen világosnak látszik, hogy nagyon problematikus a nemzetállamot és a globális gazdaságot úgy meghatározni, mint egymást kölcsönösen kizáró gazdasági formát.” Sassen 2000, 45.

A rövidítés feloldása az irodalomjegyzék alapján: Sassen, Saskia: *Elveszített kontroll? Szuverenitás a globalizáció korában.* Ford. Rotyis József. Budapest, 2000, Helikon.

4. A vázlat és a cédulák használata

A vázlattal kapcsolatos részben azt javasoltam, hogy haladjunk a vázlat által rögzített sorrendben. Ez nem jelenti azt, hogy ne vehetnénk előbbre bármelyik fejezetet, hogy azon dolgozzunk. Ezt nyugodtan megtehetjük, éppen azért, mert a maga a sorrend (és a koncepció) már rögzítve van.

Törekedjünk arra, hogy minél előbb lépjünk túl a bevezetésen, és térjünk rá a dolgozat érdemi részére. Ha valaki napokig szöszmötöl egy húszoldalas bevezető fejezeten, az nem annak jele, hogy valami hatalmas mű készül, hanem inkább azt jelenti, hogy rossz a téma, rossz a koncepció, az illetőnek fogalma sincs, miről is kellene írni. Egyébként ha úgy látjuk, hogy a bevezető túl terjedelmesre sikeredett, mert belebonyolódtunk valamilyen kérdés részletes bemutatásába vagy tisztázásába, egyszerűen toljuk odébb a fejezet határát: soroljuk át a szóban forgó részt a „tárgyaláshoz”.

A jegyzetcédulák használati módja a következő:

- A cédulákat a már elkészült *részletes vázlat* sorrendjének megfelelően csoportosítsuk. Ez nem éppen mechanikus munka, ilyenkor van idő arra, hogy az egyes adatok, idézetek helyén elgondolkodjunk, kialakítsuk a tanulmány végső koncepcióját, arányait, súlypontjait.
- A cédulák újbóli kézbevételekor további ötleteink, észrevételeink támadhatnak, ezeket mindenképpen vezessük rá a vázlatra. Ha a vázlat a sok bővítés és korrekció miatt összekuszálódik, áttekinthetlenné válik, ha jelentősen elmozdultunk az eredeti koncepciótól, akkor tisztázzuk le újra a vázlatot, már az új hangsúlyoknak és a módosult gondolatmenetnek megfelelően.

- Az (akár fejezetek szerint) kupacba rendezett cédulákat a végleges vázlat mellé helyezzük. A vázlat alapján gépeljük be a tanulmány szövegét, és a vázlat adott pontjához kapcsolódó céduláról írjuk be az adatokat, idézeteket. Így egyszerre haladunk előre a vázlatpontoknak megfelelően, illetve a cédulakupacban is.

5. A fogalmazás normái

Előzetes megjegyzések: a megírás kérdéseihez sorolható a VIII. *Érvelés, magyarázat, értelmezés*, illetve a IX. *Hivatkozás, idézés, jegyzetek* fejezet. Ezek tehát együtt olvasandók és használandók. A továbbiakban ezen a helyen két kérdéskört szeretnék kifejtetni, az első a fogalmazásmód néhány normatív kérdésére, a második a nyelvhasználatra vonatkozik.

Gyurgyák János a színvonalas kézirat alapkövetelményeit a következőképpen sorolja fel: *Közérthetőség*. Gondolkodjunk a majdani olvasó fejével is. *Nyelvhelyesség*. Ne használjunk idegen szavakat ok nélkül, és kerüljük az idegenszerű kifejezéseket. *Logikus felépítettség*. Itt nem az érvelés logikájáról van szó, hanem a kézirat felépítésének logikájáról. *Következetesség*. Egyforma hivatkozási rend, egyforma bibliográfiai leíró rendszer, egyformán írjuk a neveket és az idegen szavakat, egyformák legyenek a kiemelések. *Megbízhatóság*. Ellenőrizzük a művünkben található évszámokat, statisztikai és egyéb adatokat. *Eredetiség*. Egyrészt intellektuális eredetiség, másrészt a plágium kerülése (Gyurgyák 1997, 220–224. p.). Itt Gyurgyák kritériumait szeretném átstrukturálni és kibővíteni néhány szempont alapján.

- *Következetesség*. Mindig határozzuk meg, miről írunk, miről lesz szó, aztán ahhoz tartjuk is magunkat. Típushiba, hogy a címben és/vagy a bevezetésben ígérekhez képest teljesen másról szól a dolgozat.
- *Világosság*. Gondoljuk végig, hogy mit akarunk közölni az olvasóval, majd ezt a közölni szándékozott információcsomagot foglaljuk mondatokba. A világosság normájába belefoglaltatik, hogy szavainkon, mondatainkon keresztül rálátunk valamire. Tehát nem csak a szavaknak kell egyértelműnek lenniük, és a mondatoknak logikusaknak, a világosságához tartozik a tárgy, a téma, a közlendő egyértelműsége, körülhatároltsága is.
- *Kifejtettség*. Mindent magyarázzunk el szép nyugodtan. Próbáljunk az olvasó fejével (is) gondolkodni! A mi gondolatmenetünk (jó esetben) készen áll a fejünkben, ezért biztos, hogy mi birtokában vagyunk minden szükséges információnak. Ne feledjük el: az olvasónak mindezt kizárólag a mi szövegünkéből kell megtudnia.
- *Arányosság*. Törekedjünk arra, hogy írásunk minden része egyformán kifejtett és kidolgozott legyen. Ez nem azt jelenti, hogy minden fejezet legyen egyforma hosszú, ez nem szükséges. Ugyanakkor kerüljük a nagyon hosszú és ambiciózus bevezetőket, tele ígérekkel, melyek a későbbiekben nem vagy csak alig teljesülnek.

- **Befejezettség.** Mindig törekedjünk arra, hogy a tudományos írásmű ne csak véget érjen, hanem kompozícióként is fejeződjön be. A felvetett kérdésekre adjunk választ, az elemzendő szöveget, jelenségkört valóban elemezzük, továbbá fogalmazzuk meg és foglaljuk össze az eredményeket.

A felsorolt szempontok (következetesség, világosság, kifejtettség, arányosság, befejezettség) megvalósításának, érvényesítésének kulcsa talán nem is a fogalmazás közbeni feszült figyelem – ez voltaképpen gátló hatású is lehet. Fontosabb ennél az időbeosztás, a tervezés és a megfelelő vázlat készítése. Legyen időnk újra elolvasni a szöveget, hogy szerintünk érthető-e, legyen időnk valakivel elolvasatni a szöveget, hogy szerinte érthető-e, és ha kell, legyen időnk utána átdolgozni a szöveget. Mindig részletes vázlatból dolgozzunk, annak pontjait következetesen töltjük ki mondatokkal, és attól már ne kalandozzunk el.

6. Nyelvhasználat

A fogalmazás és a kézirat minőségének szempontjai az eddigiekben is kötődtek a nyelvhez, a nyelvhasználat kérdéseihöz. Tekintsünk át néhány további, a nyelvhasználatához kapcsolódó normatív szempontot.

A szakmai nyelv

A tudományos nyelvhasználat legfontosabb problémája a szakkifejezések, a szakmai nyelv használata. A helyes út természetesen a középút: egyensúly a szakterületre, irányzatra jellemző szaknyelv biztos, pontos és kifejező használata, illetve a magyaros, egyértelmű, világos nyelvhasználat között. Ez az egyensúly nem megvalósíthatatlan, ugyanakkor csak normatív óhaj marad, ha nem vizsgáljuk meg az egyensúly megvalósításának részkérdéseit. Először is különítsük el egymástól a „szakmai nyelv”, illetve „szakmai nyelvhasználat” meglehetősen homogén fogalmának egyes dimenzióit vagy területeit.

A tudományos nyelvhasználat alapkövetelményei: egyértelműség, világosság, definiáltság, logikusság. Ezeket a követelményeket minden tudományos szövegnek teljesítenie kell. (Annak oka egyébként, hogy egyes szerzők nehezen érthető, bonyolult, furcsa szavaktól hemzsegő szövegeket írnak, nem feltétlenül a tudományos írásmű követelményeinek figyelmen kívül hagyása, vagy az olvasó elvárásaival szembeni közönyösség! Lehet, hogy mást értenek egyértelműségen stb., vagy a téma túl bonyolult vagy összetett.)

Léteznek valamely tudományterületre általánosan jellemző kifejezések. A szociológia esetében ilyen például a társadalom, a csoport, a struktúra, a mobilizáció. A történelem esetében ilyen a történelmi tény, a rend, az uralom. (A képet bonyolítja, hogy ezek a fogalmak sem kizárólagosak, hiszen az uralom például jellegzetes kifejezése a szociológiának és a történettudománynak egyaránt.) Az irodalom-

tudománynak a műfaj, a stílus, a szerző, a szöveg, a korszak. A nyelvészetnek a jel, a jelentés, a grammatika, a nyelvi változás. A tudományos nyelvhasználat e szintjén az értekezésén dolgozó szerző számára viszonylag kevés probléma vagy kérdés merül fel. E kifejezések ugyanis egyrészt túl általánosak, és egy szakmai szöveg (tanulmány, kritika, monográfia stb.) többnyire szükségszerűen túllép az általánosságoknak ezen a szintjén. Másrészt, a tudományos gyakorlat, főként a hatvanas-hetvenes évek interdiszciplináris törekvéseinek köszönhetően, annyira maga mögött hagyta az ilyen elemi felosztást, hogy csak a nagyon amatőr szerzőknek, vagy a tudományos nyelvhasználat határainak őrzésére különösen kényes ügyelők számára jelent ez nagyobb problémát.

Az egyes irányzatok, sajátos megközelítésmódok, tudományos iskolák által meghatározott nyelvhasználat jelenti a legtöbb gondot. Miért? Egy irányzat, iskola stb. sajátos nyelvhasználatának művelése, birtoklása, ismerete viszonylag könnyen biztosítja a professzionalizmus látszatát. A jellegzetes terminus technikuskokban megfogalmazott szöveg szakszerűnek látszik akkor is, ha valójában semmitmondó.

Egy irányzathoz való tartozás (aminek legkézenfekvőbb bizonyítási módja az iskola jellegzetes nyelvhasználatának átvétele) erős identitásformáló és identitást biztosító tényező, tehát ez kapcsolatban áll az emberre jellemző identitásszükségletek kielégítésével is. Ezért gyakran megtörténik, hogy a szerző a végsőkéig vagy görcsösen ragaszkodik bizonyos kifejezésekhez vagy fogalmakhoz, nem hajlandó lemondani róluk, vagy elzárkózik az alternatívák elől. Problémát jelenthet az is, hogy a valamely iskolára, irányzatra jellemző sajátos nyelvhasználat választóvonalat húz a szerző, illetve a témavezető, a bíráló, a szerkesztő stb. közé, és konfliktusok forrásává válik. (Különösen akkor, ha ő egy *másik* irányzat vagy iskola híve.)

Az egyes irányzatok, iskolák sajátos fogalomhasználata olykor markáns határvonalat húz nem csak a köznyelv és a tudományos nyelv, hanem a tudományos nyelv és az iskola saját nyelvhasználatá között. Ez elsősorban a szókincsben, a lexikális elemekben ragadható meg, csak nagyon ritkán a szintaxis egyes jegyeiben, esetleg csak a közhelyek szintjén: „franciás” világosság, „németes” tekervényesség. Vagy ahogy Clifford Geertz mondta: „míg az oxfordi filozófusok a kis történeteket kedvelik, addig a fenomenológusok a hosszú mondatokat” (C. Geertz: Sűrű leírás. Ford. Berényi Gábor. In uő: *Az értelmezés hatalma*. Budapest, 2001, Osiris, 213. p.). Egyes szerzők és iskolák speciális fogalomhasználata megteremtette a velük foglalkozó szótárak, glosszáriumok kiadásának igényét is. Az ilyen kiadványok egyes irányzatokhoz, illetve szerzőkhöz egyaránt kapcsolódhatnak. Például:

Posztsemiotika:

- Posztsemiotikai terminustár. Összeállította Kiss Attila Attila. *Helikon*, 1995/1–2, 155–158. p.

Pszichoanalízis:

- Laplanche, J. – Pontalis, J.-B.: *A pszichoanalízis szótára*. Budapest, 1994, Akadémiai.

Niklas Luhmann (rendszerelmélet):

- *Glossar zu Niklas Luhmanns Theorie sozialer Systeme*. Von Claudio Baraldi, Giancarlo Corsi und Elena Esposito. Frankfurt am Main, 1999, Suhrkamp.

Világosság

A világosság talán a legfontosabb alapelv a tudományos nyelvhasználat szempontjából. Természetesen a definiáltság, a logikus érvelés, a szakkifejezések használata szorosabban hozzátartoznak a tudományos nyelvhasználat jellegéhez, azonban a világosság követelményében megtestesül az olvasó szempontja, a szöveg kommunikatív karaktere. A legmélyenszántóbb, leggondolatébresztőbb stb. szöveg sem éri el hatását, ha nem olvassák végig, félredobják, vagy éppen csak átlapozzák, mert a szöveg homályos, a mondatok kuszáak, a gondolatmenet érthetetlen. Mi szükséges ahhoz, hogy egy szöveg világos legyen?

A szövegtükör áttekinthetősége, tagoltsága. Magukat a gondolatokat tagolni nem mindig egyszerű. Ha azonban eltökélten törekszünk a szöveg vizuális megjelenésének pontos tagolására (a mondatok, a bekezdések, a fejezetek szintjén) akkor ezzel párhuzamosan a gondolatmenet is tagolódik!

Egyértelmű kifejezések. Ne használjunk olyan szavakat és kifejezéseket, melyek jelentésével nem vagyunk tisztában. Ne használjunk szavakat olyan értelemben, amely eltér a megszokott jelentéstől, vagy éppen ellentétes azzal. (Ha ilyenre kerül a sor, például mert valamilyen saját szakkifejezés megalkotására teszünk kísérletet, akkor definiáljuk a jelentést, és érveljünk amellet, hogy miért térünk el a megszokottól.)

Rövid mondatok. Nem baj, ha hosszú mondatokat írunk a fogalmazás során, de később bontsuk őket rövidebbekre.

Nyelvi, mondattani, szövegszerkezeti tagoltság. Az összetett mondatokat tagoljuk a megfelelő helyekre tett vesszővel, pontosvesszővel, gondolatjellel. A szöveget bontsuk bekezdésekre, egy bekezdésben az összetartozó, egy gondolatmenet részét képező megállapítások, elemzések stb. legyenek. A bekezdéseket egyértelműen jelöljük! A szöveget továbbá bontsuk fejezetekre és (ha kell) alfejezetekre. Ezeket megszámozhatjuk, ha szükséges, de mindenképpen *adjunk nekik fejezetcímet*.

Kompozíció. Egy szövegnek mindenképpen legyen minimum eleje, közepe vége. Az elején mondjuk el, miről lesz, a végén foglaljuk össze, miről volt szó a szövegben.

Képes beszéd

Ne halmozzuk a képes-metaforikus nyelvi elemeket: mindig mérlegeljük, hogy az ilyen kifejezések a gondolatok jobb megértését szolgálják, vagy ellenkezőleg, akadályai a megértésnek. Mindig kerüljük az eredetieskedést és az önkényessé-

get. Gondoljunk arra, hogy az eredetieskedés és az önkényesség mindenképpen eltávolítja írásunkat az olvasók nyelvi konvencióitól, és ezért nehezen érthetővé válik a szöveg.

Mégis, a fentiek ellenére sem kell szigorúan tartózkodni a képes beszédtől, elvégre a szakkifejezések nagy része is eredetileg valamiféle metafora volt. A képes-metaforikus nyelvhasználat szerepe a tudományos írásművekben alapvetően két szempont alapján ragadható meg. Az egyik a szerző stílusát élénkítő, mozgalmassá tevő stilisztikai elemek használata, ami fontos lehet mind az érdeklődés fenntartása, mind az olvasó megnyerése szempontjából. A híres orosz nyelvész, Roman Jakobson például a következő hasonlatot használta egyik irodalomelméleti értekezésében: „A mai költő számára, csakúgy, mint az öreg Karamazov szemében, nincsen csúnya nő” (R. Jakobson: *Mi a költészet?* Ford. Albert Sándor. In uő: *A grammatika poétikája*. Budapest, 1982, Gondolat, 243. p.). Jakobson megállapítása talán kontrasztot képez a jeles strukturalista nyelvész egyébként egzakt stílusával, ugyanakkor nagyon pontosan érzékeltet egy logikusan végiggondolt teoretikus álláspontot: azt ugyanis, hogy a modern irodalmi gyakorlat gátlástalanul átlépi azokat a szabályokat, amelyek előírnák számára, mit vehet birtokába, azaz mi ábrázolható, és mi nem. „Nincs olyan csendélet vagy cselekvés, táj vagy gondolat, amely jelenleg kívül esne a költészet birodalmán. A költői téma kérdése ma már tárgytalan” (Jakobson i. m. 243. p.).

A képes – elsősorban is a metaforikus – kifejezések használatának másik oka kognitív természetű. A metafora, és az alapjául szolgáló analógiás képzettársítás fontos szerepet játszik a megismerésben, és az új ismeretek nyelvi kifejezésében. Margitay Tihámér – elsősorban az *analógia* érveléstechnikai szerepét elemezve – a következőket állapítja meg: „Mint mindent, amit megértünk, mint valamit értelmezünk, értünk meg, ezért az analógia szerepe a megértésben szinte felbecsülhetetlen. Az analógiák, modellek, hasonlatok, metaforák olyan eszközök, melyek segítenek minket abban, hogy az elsődleges tárgy bizonyos tulajdonságait – azokat, melyek hasonlóak az analóg tárgyhoz – kiemeljük, elemezzük, és jobban megértjük” (Margitay 2004, 506. p.).

Jakobson fent idézett hasonlata e kognitív szempontból is megállja a helyét, segít megértetni, hogy nincsenek eleve „költőietlen” vagy „prózaik” témák az irodalomban. Ehhez a metaforikus érvehhez természetesen egy hamisítatlan strukturalista konklúzió tartozik: ha így van, akkor nem is szükséges az irodalmi ábrázolás indifferens tárgyaival foglalkozni, inkább a nyelvészeti poétika egzakt kérdéseivel. (A metaforák kognitív, illetve jelentéslétesítő szerepéről lásd még Bezeczký 1990.)

Humor és irónia

Sok kiváló humorérzéssel rendelkező tudományos szerzőt ismerünk, akiknek humora, iróniája, szellemessége különösen élvezetessé teszi a tudományos művek olvasását, de ehhez sok tapasztalat, gyakorlás és önfegyelem is szükséges.

Amennyiben nem bízunk abban, hogy humorunk helyénvaló, nem öntetszelgő és nem idéltlen, akkor inkább ne éljünk ezekkel az eszközökkel. A szellemes megjegyzések, az (ön)ironikus fordulatok színesíthetik a szöveget, de alapvetően nem tartoznak hozzá a tudományos szöveg követelményrendszeréhez. Tehát ha nem viccelődünk vagy nem ironizálunk, attól nem lesz szükségszerűen fogyatékos a szöveg, de a csikorgó, az öntetszelgő, a gúnyosan sértő humor rontja a tudományos szöveg minőségét.

Különösen ügyeljünk arra, hogy amennyiben a gondolatmenet, az elemzés szempontjából lényeges megállapítást teszünk, akkor soha ne viccelődjünk! Ne humoros fordulattal, szellemes megjegyzéssel érzékeltessük a lényeget, mert lehet, hogy nagyon melléfogunk: nem is olyan vicces, amit írunk, az olvasónak másmi-lyen lehet a humorérzéke, vagy más szinten van a humorérzékelési küszöbe, és egész egyszerűen nem érti meg, hogy mi is az, amit mondani szeretnénk a szelle- mesnek szánt fordulattal. A tanár (a témavezető, a bíráló, a szerkesztő) gyakran hallja a magyarázkodást valamilyen félresikerült megjegyzés nyomán: „ez csak tré- fa volt”; némi önfegyelem segítségével könnyen elkerülhetjük az ilyen helyzeteket.

Nyelvhelyesség és helyesírás

- Tanuljunk meg helyesen írni.
- Ne bízunk a számítógép helyesírás-ellenőrzőjében.
- Ha képtelenek vagyunk helyesen írni, akkor olvassuk el valakivel e szempontból a szöveget.
- Használjuk bátran a helyesírási szabályzatot, a helyesírási tanácsadót, a nyelvhelyességi szótárt, az idegen szavak szótárát és egyéb kézikönyveket.
- A tudományos szöveg az a közeg, ahol soha, semmilyen körülmények között, semmilyen magyarázattal nem lehet helyesírási hiba.

A sajtónyelv

A tudományos írásművek típushibáinak, fogyatékoságainak egy része a sajtó- nyelvől származik. Vajon miért? Sok hallgató leginkább és legtöbbször a sajtó- nyelvvel találkozik, olyan is akad, aki szívesebben olvas újságokat, mint szak- könyveket. Az újsághír és a tanulmány között nagy az érintkezési felület, végül is mindegyik „cikk”. Amíg valaki nem ír rendszeresen tudományos szövegeket (még ha csak szemináriumi dolgozatokat is), addig teljesen érthető, hogy az ob- jektív-meggyőző fogalmazásmód meghatározó mintája a sajtónyelv. Mindebből leginkább jellegzetes fogalmazási automatizmusok származnak. A sajtónyelv hatása (hangsúlyozni szeretném) nem valamiféle felületességben, szakszerűtlen- ségben érhető tetten – hiszen ez a színvonalas újságírástól is távol áll –, hanem a sajtónyelvi automatizmusokban. Ezek voltaképpen segítséget nyújtanak a fogal- mazáshoz addig, míg a hallgató meg nem ismerkedik *másféle* automatizmusok-

kal. Ezért nem lehet elégszer hangsúlyozni a színvonalas szakirodalom figyelmes olvasásának fontosságát! Melyek a legjellemzőbb hibák?

- Közhelyek. „Mai világunkban (...)”
- Általánosságok. „Az internet mindenki számára hozzáférhető (...)”
- Kategorikus kijelentések. „Egyértelmű, hogy” a „lehetséges, hogy” helyett.
- Ellenőrizhetetlen túlzások. „A világ legbefolyásosabb emberei közé tartozik (...)”
- Központozási sajátosságok, elsősorban a mondatot befejező, sejtetést, elhallgatást jelző három pont használata.
- Címadási automatizmusok, például a mindenhez válogatás nélkül odaillesztett *-jelenség* címvégződés. Lásd „A Harry Potter-jelenség” és hasonlók.

7. Piszkozat, átdolgozás, utómunkák

Ha lehet, mindig ugyanabban az állományban dolgozzunk, mert ellenkező esetben idővel könnyű összekeverni az egyes változatokat. Sokan ráírják a kéziratra, hogy „negyedik változat”, csak akkor van baj, ha már nem tudjuk, hogy a negyedik változat a végső, vagy követi még az ötödik és a hatodik. Elég gyakran elhangzik, mégsem elfogadható védekezés, hogy a szerző véletlenül egy korábbi vagy „rossz” változatot adott le.

Ugyanakkor nem kell az egész tanulmánynak egyetlen fájlnak lennie, szétbonthatjuk a szöveget (leglogikusabb, ha a fejezetek szerint) kisebb részekre. Így könnyebben kezelhető, és hiba esetén sem semmisül meg a teljes, addig elkészült szöveg. Az állománymegsemmisüléseket kerülendő, lehetőleg mindig ugyanazon a számítógépen dolgozzunk, és a gép merevlemezére, a dokumentumok közé mentjük a szöveget, majd ezt követően egy külső hordozóra (floppy, CD, pendrive) is. A gyakorlatban a lemezek fizikai megrongálódásából, a lemezre mentett állomány megsérüléséből, a lemez elvesztéséből, a lemezre mentés kapkodás miatti elmulasztásából több veszteség keletkezik, mint abból, hogy esetleg tönkremegy a számítógép merevlemeze.

A második változatot mutassuk meg egy külső szemlélőnek, ő vezesse rá a szövegre észrevételeit, javításait. Ilyenkor legyünk célzatosak, kérjük meg, hogy a konzulens mindenképpen jelöljön öt dolgot:

- a helyesírási hibákat (ezt előzőleg mással is ellenőriztessük),
- a tárgyi tévedéseket,
- azokat a megállapításainkat, amelyekkel semmiképpen nem ért egyet,
- az érthetetlen részeket;
- végül kérjük meg az illetőt, ha írásunkkal kapcsolatban még eszébe jut felhasználható irodalom vagy forrás, akkor hívja rá fel a figyelmünket.

Az átjavításhoz célszerű kinyomtatni a szöveget. A kinyomtatott szöveget korigáljuk, kiegészítjük, és a javításokat visszavezetjük a szövegre. A képernyőn

sokkal nehezebb felismerni a hibákat, és hajlamosak vagyunk arra, hogy csak a monitoron látható részletre koncentráljunk. A kinyomtatott szöveg esetében inkább tudunk ügyelni az arányokra, a szerkezetre.

8. Segédeszközök

Jegyzetfüzet

A kutatáshoz, anyaggyűjtéshez, jegyzeteléshez rendszeresítsünk egy jegyzetfüzetet. A jegyzetfüzet nem helyettesítheti a cédulázást, mert a terjedelme véges, és bejegyzett adatok sorrendjén nem változtathatunk. Ezen persze segíthet a csatos, cserélhető lapokból álló jegyzetfüzet, de erre valójában nincs szükség, jobb, ha megszokjuk, hogy egy dolog a cédulázás és egy másik a füzet. A füzetet mindig tartsuk magunknál. Ha könyvtárban vagy előadás alatt, könyvesboltban, de akár utazás közben *bármilyen* (címötlet, fontosnak tűnő szerző neve, valami gondolatfoslány, újabb szempont stb.) eszünkbe jut a készülő cikkel kapcsolatban, azonnal írjuk bele. Alapvető tapasztalat, hogy az emberek a legzseniálisabbnak látszó ötleteikre tíz perc múlva már nem emlékeznek. Aki tanulmányokat ír, az többnyire tanít vagy kutat, ha diák, akkor másik szakja is van, vagy több órája is lehet, pályázaton vesz részt, esetleg több cikket is dolgozik, plusz másból is áll az élet, és nem lehet ennyi mindent egyidejűleg észben tartani egyszerre. A füzet lényege, hogy egyben van, bármikor előszedhetjük, lapjai nem szóródnak szét, és könnyen átlapozhatjuk később, hogy mi az, amire a cikk megírásához szükségünk lehet belőle.

Fénymásolatok

A fénymásolatokkal kapcsolatban a következő szabályok sorolhatók fel:

Bármilyen magától értetődőnek látszik, de nem árt hangsúlyozni: amit lefény-másoltunk, azt olvassuk is el.

Minden fénymásolatra *feltétlenül* írjuk rá a könyv vagy a folyóirat, illetve egyéb kiadvány bibliográfiai adatait, amiből kimásoltuk őket, beleértve az oldalszámot is. Ez utóbbi gyakran lemarad a fénymásolásnál, és így hivatkozhatatlanná válik a szöveg. Ha nincsenek meg a fénymásolat eredetijének bibliográfiai adatai, az majdnem olyan, mintha a másolat sem létezne, mert nem tudunk hivatkozni rá.

A fénymásolatokat rendszerezzük: vagy a *szerzők neve szerint* fűzzük le őket, vagy *tematikus rend szerint* tegyük őket dobozokba vagy iratgyűjtőkbe. A fénymásolat ugyanis nem olyan jól kezelhető, mint a könyv vagy a folyóirat: rendszerezetlen formában csak egy amorf papírtömeg, aminek a lapjai könnyen elkeverednek.

Ésszel és mértékkel fénymásoljunk, a másolás és a másolatok begyűjtése, raktározása sok emberben az effektív és fontos munka érzését kelti, holott a megírással valójában nem haladnak előre.

Archívum

Praktikus, különösen nagyobb munka esetén (könyv, szakdolgozat, hosszabb tanulmány), ha a szöveg megírásához szükséges dolgokat (fénymásolatok, cédulák, jegyzetek, irattartók, az írásunkból már kinyomtatott részletek stb.) egy helyen tartjuk, esetleg azon az áron is, hogy a szobánkban kisebb rendetlenség látszatát idézzük elő ezzel. Ez a hely lehet az íróasztal egyik fele, egy külön polc, de akár egy nagyobb kartondoboz is. A házi archívumban külön egységet képezzenek a dobozba sorolt vagy borítékokba rendszerezett cédulák, a szerzők neve vagy a téma szerint iratgyűjtőkbe rendezett fénymásolatok, illetve a különféle vázlatok, nyersfogalmazványok, pizkozatok, kéziratunk kinyomtatott változatai. Fontos: a dobozokra, irattartókra, lefűzőkre *tegyünk feliratot*, hogy pontosan mit tartalmaznak. Ez lehet akár tartalomjegyzékszerűen részletes, így nem kell annyit keresgélni bennük. Addig, amíg dolgozunk egy szövegen, semmit se dobjunk el, és csak akkor dobozoljuk be és tegyük el az anyagot, ha végeztünk a munkával.

Ügyeljünk rá, hogy minden befejezett írás kéziratából legalább egy példányt *kinyomtatva* őrizzünk meg. Erre a példányra írjuk rá a befejezés, a kinyomtatás és a leadás dátumát. A gépek meghibásodása vagy az állomány megsemmisülése esetén óriási segítség lehet, hogy van egy nyomtatott példányunk, amit legrosszabb esetben begépelhetünk. Ez a példány jó szolgálatot tehet a kiadóval, szerkesztőséggel, megrendelővel való esetleges viták során is, noha a kiadók a fájlban beérkezett kéziratokat általában azonnal papírra nyomtatják.

Miért és mire jó a házi archívum?

Pozitív lélektani hatást kelt: látszik, hogy együtt van, vagy növekszik a gyűjtött anyag, a megírás során is sokkal inkább „egyben látjuk” a jegyzeteket, dokumentumokat, felhasználandó szövegeket. Érezzük, hogy nem a bizonytalan semmiből hozzuk létre a kéziratot, hanem már lényegében kész is van, ott rejtőzik az archívum egységeiben, csak ki kell bontani belőle.

Praktikus okokból is jó, ha minden egy helyen van. Ha nem találunk egy iratot, akkor sem mindegy, hogy néhány irattartó tartalmát kell átlapozni, vagy fel kell túrni az egész lakást.

Később még visszatérhetünk a témához, és szükség lehet a régi jegyzetekre és egyéb anyagokra, ha ez a munka befejezésekor még valószínűtlennek is látszik esetleg. Lehet, hogy átírjuk a cikket egy tanulmánykötethez, vagy előadást szeretnénk tartani a témáról, és utána néznénk néhány, a szövegben helyet nem kapó részletnek. Ha valamilyen ritka anyagunk van, az is előfordulhat, hogy oda szeretnénk adni valamely hasonló témán dolgozó kollégának, diáknak vagy ismerősnek.

AZ ÉRTEKEZÉS MEGÍRÁSA

Feladat

Válasszunk ki egy tetszőleges értekező szöveget (tanulmányt), készítsünk belőle vázlatot a bemutatott vázlat-séma segítségével. Beszéljük meg a szerkezetet, az érvelést, emeljük ki az estleges fogalmazási-stilisztikai hibákat is. Hogyan javítanánk a bejelölt részeket?

Kislexikon

ALKOTÁSLÉLEKTAN: az irodalmi, művészeti, tudományos alkotótevékenység lélektani folyamataival foglalkozó tudományterület.

ARCHÍVUM: levéltár, irattár. Archívumnak nevezik a különféle dokumentumokból összeállított gyűjteményeket is (lásd Buda 2000, 21. p.).

Szakirodalom

Aczel, Richard: *Hogyan írjunk esszét?* Ford. Szegedy-Maszák Anna. Budapest, 1998, Osiris.

Bezczky Gábor (szerk.): A jelentésteremtő metafora. Tematikus összeállítás. *Helikon*, 1990/4.

Dávidházi Péter: A kritika iskolázottsága. In uő: *Per passivam resistantiam. Változatok hatalom és írás témájára*. Budapest, 1998, Argumentum, 305–320.

Eco, Umberto: *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* Ford. Klukon Beatrix. Budapest, Gondolat, 1991.

Gyurgyák János: *Szerkesztők és szerzők kézikönyve*. Budapest, 1996, Osiris.

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila (szerk.): *Helyesírás*. Budapest, 2004, Osiris.

Majoros Pál, dr.: *Kutatásmódszertan, avagy hogyan írjunk könnyen gyorsan jó diplomamunkát?* Budapest, 1997, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Margitay Tihamér: *Az érvelés mestersége. Érvelések elemzése, értékelése és kritikája*. Budapest, 2004, Typotex.

Szabó Katalin: *Kommunikáció felsőfokon*. Budapest, 1997, Kossuth.

VIII. FEJEZET

ÉRVELÉS, MAGYARÁZAT, ÉRTELMEZÉS

- érvelés és retorika
- az érvelés technikái
- érvelés nélküli szövegek
- érvelés a gyakorlatban
- érvelési hibák
- a definíciók
- a magyarázat
- az értelmezés

1. Érvelés és retorika

Megállapításaink, kijelentéseink, állításaink után *érveljünk* ezek helytállósága mellett. A jó érvelés a tanulmány minőségének egyik alapja; ugyanakkor szövegszerűen is fejleszti a művet: az állításokhoz kapcsolódó érvek felsorakoztatása a szöveg fontos előrelendítő elemeként is működik. Típushiba a rövid, három-négy soros, néhány mondatból álló tanulmány- vagy dolgozatfejezet. Ha ezekhez a mondatokhoz érvek kapcsolódnának azt illetően, hogy az ott szereplő adatoknak mi a jelentősége a gondolatmenet szempontjából, vagy a szerző részletesen beszélne arról, hogy kijelentéseinek helytállósága mellett milyen érvek sorakoztathatók fel, akkor ezek a fejezetek egyből hosszabbak, és így elfogadhatóbbak lennének. Egy tanulmány érvrendszerében az érveknek, érvelésnek több szintje is van. A tanulmány fejezetei kibonthatók-kifejthetik a tanulmány hipotézise melletti érveket. Ugyanakkor az egyes állítások, megállapítások, értékelések mellett (praktikusan: ezek után) is érveket sorakoztatunk fel. Az érvelés, magyarázat, értelmezés típusai és műveletei nem függetlenek egymásától: az okok és indítékok felderítése például magyarázatnak is tekinthető, de a szövegek értelmezésében is felfedezhetünk oksági vagy valamilyen egyéb következtetési sémán alapuló retorikai-logikai elemeket.

Az érvelés retorikai háttere. Az érvelés (argumentáció) célja a *meggyőzés*, érveink felsorakoztatásával győzzük meg az olvasót, hogy állításaink, cáfolataink, értel-

mezéseink helytállóak. Az érvelés bizonyos elemei még mindig az antik retorikákban megfogalmazott eszközökhöz hasonlítanak, amikor az érvelő szöveg alapformája a *törvényszéki beszéd*, illetve a *politikai szónoklat* volt. A régi retorika a következőképpen osztályozta az érveket:

- a retorika mesterségétől függetlenül létező érvek. Ilyenek az objektív tényeken, körülményeken alapuló érvek, illetve az adott társadalom erkölcsi normáin alapuló érvek.
- a „mesterségbeli” vagy logikai érvek. Ilyenek az egyesből az általánosra irányuló következtetés (indukció), illetve az általánosból az egyes felé haladó következtetés (dedukció) műveletei. (lásd Plett 1988, 133–134. p.)

Az utóbbi két érvelési típus ma is a tudományelméleti tankönyvek alapvető része (vö. Babbie 2003, 60–73 p., Margitay 2004, 93–110. p.). A beszéd valamikori törvényszéki – vádoló, illetve védő – szerepköre tovább él az olyan, a tudományos szövegekben ma is használt fordulatokban, mint „per”, „jogos”, „vádol”, „tanúsít”, „bizonyíték”, „felment”, „fellebbez”, „ítélet” stb.

Ez a jogi-törvényszéki szókészlet az évszázadok vagy inkább évezredek során oly szervesen beépült az értekező és kritikai nyelvhasználat automatizmusai közé (lásd Radnóti 2000, 20. p.), hogy teljesen megkerülni szinte lehetetlen, azonban ügyeljünk arra, hogy argumentációnk ne épüljön teljes mértékben erre. Ezt azért is tanácsos észben tartani, mert a tudományos írásmű elsődleges célja nem valamiféle ítélethozatal, hanem a jelenségek és szabályok lehetőség szerint semleges hangnemben történő leírása, magyarázata, modellezése, értelmezése.

Ugyancsak az antik retorika hagyományából származnak azok az érvek (toposzok: értsd közhelyek), melyek például a szöveg (beszéd) *bevezetésében* foglalnak helyet, és az olvasó (a hallgatóság) figyelmének felkeltését, illetve jóindulatának megnyerését célozzák. Néhány példa:

- A felkészületlenség toposza: „Tudom, hogy alkalmatlan vagyok a kérdés vizsgálatára...”
- A bizonytalanság toposza: „Hol is kezdjem...”
- A ráígérés toposza: „Amit mondani fogok, még senki nem mondta ki előttem...”
- A megbízatás toposza: „Mások készítettek arra, hogy tollat ragadjak...”
- Az ajánlás toposza: „Művemet istennek ajánlom...”
- A felszólítás toposza: „Nevezd meg nekem, Múzsza, azt aki...”
- A belső kényszer toposza: „Amikor az ember tud valamit, azt közzé kell tennie...”

(Plett 1988, 140. p.)

Figyelem! Mindez nem csak a régmúlt része, változatlan formában vagy többkevesebb változtatással ma is használjuk ezeket a fordulatokat. Különösen a kezdő, gyakorlatlan szerzők által gyakran használt mentegetődző fordulatokban, illetve különféle „műveleti” szövegekben. Egy példa: „Noha nem beszélek latinul, kellő szerénységgel bár, de szükségesnek tartom, hogy utaljak arra, hogy e közmondás latin eredetije megtalálható...” Ezek kerülendők!

2. Az érvelés technikái

Margitay Tihamér az érvelés és a következtetés kapcsolatát illetően először a hétköznapi szóhasználatra hivatkozik. A *hétköznapi* szóhasználatban érvelésen általában hosszabb, bonyolult gondolatmeneteket, míg a következtetések alatt egyszerűbb, rövidebb gondolatokat értünk. Ezzel a felfogással szembeállítható a *logikai* szóhasználat, mely szerint az érvelés egy természetes nyelven előadott gondolatmenetre utal, míg a következtetés ennek logikai tartalmára vonatkozik. (Margitay 2004, 65. p.) A következtetés fogalma ezen belül is kétféleképpen érthető: olykor az érvelés mögött álló *gondolati folyamatot*, máskor az érvelés konklúzióját, a bizonyítandó *tételt* értik alatta.

Az argumentációelmélet szempontjából nézve az érvelés és a következtetés „az állítások egy strukturált csoportja, a premisszák és konklúziók együttese”. E helyen a tanulmányírás praktikus szempontjai alapján tekintjük át azokat az érveléstechnikai szempontokat, melyek egyrészt segítik közlendőnk pontosabb és meggyőzőbb megfogalmazását, másrészt megakadályozzák, hogy érvelési hibákat kövessünk el.

Az érveléshez tartozó állításoknak két csoportja van, a *premisszák* és a *konklúziók*. „Általánosságban, egy szöveg érvelést tartalmaz, ha bizonyítani, indokolni akar valamit. Ehhez szükség van legalább egy konklúzióra, amit alá kíván támasztani a szövegrészlet, és legalább egy premisszára, amelyik indokolja a konklúziót” (Margitay 2004, 79. p.). A konklúzió „az érvelés bizonyítandó tétele, az az állítás, aminek igazsága felől az érvelő meg akar győzni, az az állítás, ami az érvelés többi állításából következik.” A premisszák, érvek pedig azok az állítások, melyek alátámasztják a konklúziót, ezek szolgáltatnak bizonyítékokat, indokokat a konklúzióhoz (Margitay 2004, 65. p.).

Mind logikai szempontból, mind mondanivalónk kifejtése szempontjából fontos, hogy csak ott fejthetünk ki érveket, ahol *állítások* is vannak, tehát csak állítások mellett lehet érvelni. Mi az állítás? Az egyértelmű igazságtartalommal rendelkező *kijelentő mondat* információtartalmát nevezzük állításnak (vagy kijelentésnek). Az állítás vagy igaz, vagy hamis (Margitay 2004, 66.). Mi a mondat? A mondat *szintaktikai* kategória, egy helyesen képzett jelsorozat, az állítás viszont ennek a jelsorozatnak a tartalma, jelentése. Ezért az állítás *szemantikai* kategória (uo.).

A konklúziók felismerését, illetve megfogalmazását a rávezető *kérdések* mellett a *konklúziójelzők*, illetve *performatív állítások* segítik (Margitay 2004, 68–69. p.). A performatív állítások olyan nyelvi aktusok, melyek nem leíró jellegűek, hanem kimondásukon keresztül közvetlenül megvalósítunk bizonyos cselekedeteket. Lássunk néhány példát!

1. Kérdések

Miről akar meggyőzni a szerző? Mit bizonyít a szöveg? Mi következik az elmondottakból? Mi a szerző tétele?

2. *Konklúziójelzők*

- tehát (...)
- következésképpen (...)
- ennek megfelelően azt kapjuk, hogy (...)
- innen adódik, hogy (...)
- az előbbiek alapján látható, hogy (...) stb.

3. *Performatív kifejezések*

Használhatunk az argumentáció részét képező performatív kifejezéseket is, melyek szintén konklúziójelzők:

- Állítom, hogy (...)
- Megállapítom, hogy (...)
- Tagadom, hogy (...)
- Visszautasítom, hogy (...)
- A következő érveket hozom fel amellet, hogy (...)
- Arra a következtetésre jutok, hogy (...)

A fenti kifejezéseket a szövegben követő állítás rendszerint az érvelés konklúziója. A fentieknek megfelelően léteznek premisszajelzők is (Margitay 2004, 68–69. p.):

1. *Kérdések*

Mely állítások támasztják alá a konklúziót? Milyen érvek vannak a tétel mellett? Mi bizonyítja az állítást? Miért kellene elfogadnunk a szerző véleményét?

2. *Premisszajelzők*

- minthogy (...)
- figyelembe véve, hogy (...)
- abból kiindulva, hogy (...)
- annak következtében, hogy (...)
- látva, hogy (...) stb.

3. *Performatív kifejezések*

Performatív kifejezések, melyek premisszajelzőként is működnek:

- Elfogadom, hogy (...)
- Elismerem, hogy (...)
- Az alábbi érveket hozom fel, először (...), másodszer (...), harmadszor (...) stb.

A premisszajelzőket követő állítások rendszerint premisszái az érvelésnek. Természetesen léteznek – és a tudományos szövegben is szerepelhetnek – olyan mondatok, melyek nem fejeznek ki állításokat, azok a mondatok, amelyek nem tekinthetők igaznak vagy hamisnak. Ilyenek például a hiányos kijelentő mondatok, a kérdések, a javaslatok, az utasítások, a felkiáltások. Az értekező szövegben valamely kérdés, illetve javaslat „jogossága”, „megalapozottsága” mellett (vagy ellen)

is lehet érveket felsorakoztatni, ebben az esetben azonban nem az igaz vagy a hamis állítás melletti logikai érvelésről, hanem egy pragmatikus meggyőzőési folyamatról van szó.

3. Érvelés nélküli szövegek

Gyakoriak az olyan szövegek is, melyek nem tartalmaznak érvelést. Ez lehet egyszerűen hiba, másrészt a szöveg szükségszerű tulajdonsága is. Indoklás nélkül nincs érvelés, tehát ha egy szöveg érvelőnek tünteti fel magát, de nem tartalmaz argumentumokat, akkor az hibának tekinthető (Margitay 2004, 79. p.). Ugyanakkor vannak jellegükből eredően érvelés nélküli szövegek, például a leírások, a riportok, a véleménynyilvánítások, a kifejtő szövegek, az illusztrációk és a példák.

1. *Leírások.* „A leírás és a riport az állítások olyan együttese, amely bizonyos kép felidézését váltja ki a hallgatóban vagy az olvasóban. Az állítások egy helyzetről vagy eseményről tájékoztatnak” (Margitay 2004, 80. p.). Ilyen jellegű – nem-érvelő – szöveg(részlet)ek meghatározók lehetnek az etnográfiai, szociológiai, kulturális antropológiai munkákban, ezek bizonyos műfajaiban. Például:

„Az udvarokban, a magas falú kerítések mögött, ahol az emberek is laknak, a kakasokat vesszőkalitkában tartják, és ezt úgy helyezik el, hogy a nap-árnyék optimális egyensúlya mindig megmaradjon. A kakasok speciális diétát kapnak, ami egyéni ízlés szerint változik. Ez többnyire kukorica, amit nagyobb gonddal válogatnak, mintha ember enné, és szemenként kínálják az állatoknak. [...] Tarajukat gondozzák, rövidre vágják, tollazatukat igazítják, sarkantyújukat vágják, hegyezik, a lábukat masszírozzák, és a hibákat egy gyémántkereskedő koncentráló, hunyorgó pillantásával figyelik.”

(Geertz, Clifford: Mély játék: jegyzetek a bali kakasviadalról. Ford. Lovász Irén. In uő: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások.* Budapest, 2001, Osiris, 152. p.)

2. *Vélemények.* „A véleménynyilvánítások [...] annak leírásai, amit valaki hisz vagy gondol egy bizonyos időpontban. Nincs érvelés, ha semmilyen bizonyíték nem szerepel arra vonatkozóan, hogy *miért* igaz/helyes az, amit a szerző gondol” (Margitay 2004, 80. p.) A véleménynyilvánítás jellegzetes műfaja a publicisztika, de a kritika (recenzió, bírálat) is tartalmazhat véleményeket. Például:

„Ady Endrénél, aki igazán egész költő és egész ember, különösen veszedelmes ez, mert poézise nem ott kezdődik, ahol az írás mestersége, és nem ott végződik, ahol a nyomtatott szó hatása. Versei annyira hipnotikus hatásúak, hogy médiumai leszünk, s behunynt szemünkkel tapogatjuk ki költői alakját, és ha szeretjük, érezzük őt egészben.”

(Kosztolányi Dezső: Ady Endre. In uő: *Egy ég alatt.* Budapest, 1977, Szépirodalmi, 202–203. p.)

3. *Kifejtő szövegek.* „A kifejtő szövegrészekben a szerző nem érvel valami mellett, hanem értelmez valamit. Kifejti, értelmezi az olvasó számára, hogy bizonyos fogalmak mit jelentenek, hogy bizonyos állításokon közelebbről mit kell érteni” (Margitay 2004, 80. p.). „Az értelmezésekben az állítások általában a bekezdések tételmondataira, illetve azok egyes kifejezéseire vonatkoznak, de nem bizonyítják, hanem kifejtik, illetve kidolgozzák azt” (Margitay 2004, 81. p.). A kifejtő szövegek meghatározzák a tudományos írásmű szövegtípusai közül a következőket: elemzés, értelmezés, definíciók. Példa a kifejtő szövegre:

„A hivatalos irodalomfelfogás számára, mely egészen a közelmúltig meghatározta az oktatási rendszert, az irodalom mindenekelőtt eszköz. Nem elég jó, hogy egy mű jó, *valamire* is jónak kell lennie, méghozzá valamely elvi, társadalmi és nemzeti fontosságú ügy előmozdítására.”

(Dávidházi Péter: „*És ki adta néked ezt a hatalmat?*” Dávidházi 1998, 20. p.)

4. *Illusztrációk és példák.* „Az illusztrációk és a példák olyan állításokat tartalmaznak, melyek néhány speciális eset segítségével világítják meg az elmondottakat” (Margitay 2004, 81. p.). Figyelem: a speciális példa és a példával megvilágított általános jelenség viszonya hasonlíthat a premissza-konklúzió szerkezetéhez, azaz az érveléshez, de nem azonos azzal! A tudományos írásművek közül az illusztrációk és példák használata meghatározó a következő műfajokban: tankönyvek, tudományos kritika, irodalomkritika, műkritika. Példa az illusztráló jellegű szövegre:

„Olykor még a téma és a műfaj kiválasztása is testületi sugalmazást követ, például mértékadó irodalmi és tudományos intézmények pályázati felhívásához igazodik. Klasszikus nagyformátumú példája ennek Arany János, akit a korabeli irodalmi élet irányadói nemzeti eposz írására buzdítottak, s ő a feladattal szembeni fenntartásai ellenére is nemzetétől kapott »mandátum«-ként elfogadta e sugalmazást, majd ritka tehetségének emberfeletti erőfeszítéseivel feltámasztott egy akkorra már elavult műfajt.”

(Dávidházi Péter: „*És ki adta néked ezt a hatalmat?*” Dávidházi 1998, 23. p.)

4. Érvelés a gyakorlatban

Az értekező szöveg megírása során az érveket különítsük el. Önálló egységek formájában, *egymástól függetlenül* próbáljuk őket megfogalmazni, illetve felsorakoztatni. Ennek legegyszerűbb, nagyon praktikus módja az, ha a vázlatban *felsorolás-szerűen*, egymás alatt szerepelnek az érvek, akár meg is számozhatjuk őket. Erre mondhatja valaki, hogy az érvek összefüggenek egymással, de egyrészt a különbségtétel itt is termékenyebb a dolgok összemosásánál – lásd „A dolgokat nem könnyű szétválasztani, de csak úgy derül ki, hogy milyenek” (Nádasdy 1994, 383.

p.) – másrészt a tanulmánybeli kifejtésük során már utalhatunk kapcsolataikra. Ekkor már „beágyazhatjuk” az érveket, nem kell megmaradni a számmal ellátott felsorakoztatásnál. A felsorolás persze korántsem iskolás dolog, fontos lehet az érvek mennyisége: ha valami mellett tíz érv szól, akkor az meggyőzőbb, mint a három vagy az öt.

Szemléltetésül induljunk ki egy létező példából. Szerb Antal 1935-ben tanulmányt jelentetett meg a *II. Rákóczy Ferenc Emlékkönyvben*. Írása a kuruckori költeményekkel foglalkozott, különös tekintettel Thaly Kálmán hírhedt szöveghamisításaira. Szerb műve áttekinti, hogy Riedl Frigyes (mellesleg Szerb egyik mestere) annak idején milyen érvekkel támasztotta alá azt az állítását, hogy a Thaly által kiadott kuruc énekek hamisítványok. Szerb Antal maga is megszámozza az érveket, itt rövidítve közlöm őket:

1. Thaly maga is költő volt. Fiatalkori verseiben külön-külön megtalálhatók azok az elemek (a népballadák utánzása, az „álarcos” költészet, a Rákóczi-kultusz), melyek együttesen vannak jelen a hamisított balladákban.
2. A balladák egyezései azt mutatják, csak egyetlen költőtől származhatnak.
3. A balladák egyezéseket mutatnak fel újabb költők, nevezetesen Arany és Petőfi költeményeivel.
4. Egyezéseket mutatnak Thaly saját költeményeivel.
5. Egyezéseket mutatnak a Thaly által összegyűjtött kuruc kori költeményekkel.
6. Egyezéseket mutatnak Thaly olvasmányaival.
7. Egyezéseket mutatnak Thaly történeti műveivel.
8. Az Esztergom megvételéről szóló ballada annyira különbözik a történeti valóságtól, hogy szemtanú nem írhatta.
9. Az eredeti kéziratok nem lelhetők fel ott, ahol Thaly szerint lenniük kellene.
10. Utal hasonló külföldi jelenségekre.

A Szerb Antal által sorba szedett tíz Riedl-féle érv alapján elvégezhetünk néhány vizsgálatot vagy gyakorlatot, melyek segítenek az érvelés részletkérdéseinek áttekintésében.

- *Értékelhetjük* az érveket: melyek szólnak kétségtelenül Riedl állítása mellett, illetve melyek kevésbé. Így például a 3. érv erősebb, mint a 8. és a 9. Hiszen a folklórszöveg nem tények leírása (és semmiképpen sem történetírás), a bizonyító erejű kéziratok pedig *elvileg* előkerülhetnek.
- Megállapíthatjuk, hogy mely érvek milyen *tudományterülethez* tartoznak: irodalomtörténeti érvek, szövegkritikai érvek, alkotáslélektani érvek stb. Saját érvelésünk minőségét is javítja, illetve megkönnyíti gondolataink tisztázását, ha megpróbáljuk meghatározni érveink jellegét!
- Gyakorlásképpen a Szerb által listaszerűen idézett érvcsoport áthelyezhető folyamatos értekező prózába is. Ez egyrészt elvégezhető lenne úgy, hogy az érvelés minden eleme vagy egysége szerepeljen az új szövegben, de elképzelhető tömörített formában is. Szerb ezt a műveletet a következőképpen végzi el, innentől szó szerint idézem: „Aki a tanulmány elolvasása után

olvassa el a Riedl által kijelölt verseket, az előtt három dolog nyilvánvaló: 1. hogy ezek a versek feltűnően hasonlítanak egymásra, mindannyiukon egyetlenegy erős költői egyéniség keze nyoma érződik. 2. Hogy ezek a versek feltűnően nem hasonlítanak a régi magyar költészet emlékeihez. 3. Hogy olyan ember írhatta őket, aki versízlését Arany János költészetén nevelte, ki azt tartja szépnek, amit Arany János tartott annak” (Szerb Antal: A kuruc-kori költészet. In uő: *A trubadúr szerelme. Könyvekről, írókról 1922–1944*. Holnap, Budapest, 1997. 151–170. p.).

5. Érvelési hibák

A tudományos írásmű írásakor számos érveléstechnikai kérdés vetődik fel, mind a mondanivaló precízebb, jobb kifejtését, mind a típushibák elkerülését illetően. A tanulmányírás gyakorlatában talán célszerűbb bizonyos kérdéseket a nyelvhasználat felől megközelítenünk. Különösen kezdő szerzők körében gyakori, hogy az adatokat, tényeket, állításokat keverik az ezekre vonatkozó értékelő vagy érzelmi megnyilvánulásokkal, vagy adott esetben – nem feltétlenül rosszhiszeműen, hanem lelkesedésből például – úgy vélik, hogy az értékelő véleménynyilvánítások és az érzelemteli megközelítések helyettesíthetik a tényeket és az érveket. Ezek hibák, ugyanakkor nem felejthetjük el, hogy a lelkesedés, a megismerés szenvedélye vagy valamely tudományos álláspont melletti jóhiszemű elköteleződés a leggyakorlottabb szerzőket is arra készítheti, hogy az érzelmeket és az értékeket fontosabbnak tekintsék, mint az érveket.

1. *Kognitív és emotív jelentések.* Az értelemre ható érvek és az érzelmek mozgósítása közötti különbségek felismeréséhez célszerű megkülönböztetni a kognitív és az emotív jelentéseket. „*Kognitív jelentésnek* (kognitív tartalomnak) nevezzük azt az *információtartalmat*, amit egy kifejezés hordoz. Egy kijelentő mondat kognitív jelentése az általa kifejezett állítás” (Margitay 2004, 359. p.). „*Emotív jelentésnek* (tartalomnak) nevezzük a kifejezéseknek azt a tartalmát, amely a beszélőnek az általa mondottakkal kapcsolatos érzéseit, indulatait, értékeléseit fejezi ki” (uo.). A kognitív és az emotív jelentések megkülönböztetéséhez kapcsolódik az „*érzelmekre való hivatkozás*” hibája. „A hibás érvelésben csak a (premisszában) sugallt érzelmi viszonyulás, illetve értékelés »indokolja« a konklúziót” (360. p.).

2. *Véleménykülönbség és viszonyulásbeli különbség.* „A kifejezések kettős – kognitív és emotív – tartalma miatt egy mondattal kapcsolatban kétfajta konfliktus lehetséges: *véleménykülönbség* és *viszonyulásbeli különbség*. Lehet, hogy a felek álláspontja, véleménye különbözik, azaz a mondat kognitív tartalmában – durván fogalmazva a tények kérdésében – nincs egyetértés. Lehetséges azonban, hogy a felek egyetértenek a tények kérdésében, azonban komoly ellentét van közöttük abban, hogy hogyan viszonyulnak a tényekhez” (Margitay 2004, 361. p.).

3. *Átminősítés és a beállítás megváltoztatása.* „*Átminősítésről* akkor beszélünk, ha egy dolog alapvető, meghatározó jellemzésére egy kifejezés helyett egy újat vezetünk be úgy, hogy az új kifejezés kognitív jelentése a saját álláspont számára kedve-

zőbb, az ellenfél álláspontja számára pedig kedvezőtlenebb pozíciót biztosít a vitában” (Margitay 2004, 364. p.). „A beállítódás megváltoztatásáról akkor beszélünk, ha egy dolog minősítésére, leírására egy kifejezés helyett egy azzal ellentétes emotív tartalmú kifejezést választunk” (Margitay 2004, 364. p.). Tehát átminősítés esetében a *kognitív* tartalom változtatása, a beállítódás megváltoztatása esetében az *emotív* tartalom megváltoztatása megy végbe. Az átminősítés és a beállítódás megváltoztatása azzal jár, hogy az álláspontunk számára kedvezőbb kognitív, illetve emotív jellemzését adjuk a szóban forgó jelenségnek, személynek, dolognak.

4. *Kétértelműség és homályosság.* „Két- vagy többértelműségről akkor beszélünk, amikor egy adott szöveg- vagy használati összefüggésbe a kifejezés több különböző jelentése is beleillik, amikor a körülmények megengedik, hogy a kifejezésnek több jelentést tulajdonítsunk az adott kontextusban” (Margitay 2004, 366. p.). „Homályosnak ezzel szemben akkor nevezünk egy kifejezést, ha vannak határese-tek, amikor bizonytalan, hogy egy kifejezés alkalmazható-e arra az esetre, vagy sem” (uo.). A kétértelműség és a homályosság legjobb ellenszere a használt kifejezések, fogalmak *definíciója*.

5. *A demagógia.* A demagógia esetében az erősen emotív tartalmú kifejezések használata homályos értelmű kifejezések használatával párosul. Az emotív tartalom szerepét, hatását felerősíti a kognitív tartalom bizonytalansága (lásd Margitay 2004, 370. p.). „A demagógia jellemzője a nehezen értékelhető, homályos, többértelmű, túl általános beszéd, amelynek kevés és nehezen hozzáférhető a kognitív tartalma, ugyanakkor világos és határozott az emotív tartalom” (Margitay 2004, 371–372.). „A kognitív tartalom homályossága, nehezen hozzáférhető jellege felerősíti az emotív tartalom befolyásoló hatását” (Margitay 204, 374. p.).

6. A definíciók

A definíciók alkotása és használata lehetővé teszi a tudományos szöveg számára ideális egyértelműséget. A definíciók használata nem független a tudományos írásmű terminologikus jellegétől sem: ugyanazokat a jelenségeket ugyanazokban az összefüggésekben ugyanazokkal a kifejezésekkel jelöljük. Ez segíti a *konszenzust* – tehát az egyetértést a szöveg állításait illetően –, de az értelmes *vitát* is, hiszen lehetetlen úgy vitázni, hogy mindenki mást ért a szóban forgó szavak, kifejezések jelentése alatt.

A definíciók két részből épülnek fel. A *definiendum* az a kifejezés, melynek a jelentését meghatározzuk, a *definiens* pedig az a kifejezés, amelynek segítségével a definiálás történik (Margitay 2004, 379. p.). Lássunk egy példát, a „metafora” két definícióját:

A metafora hasonlóságon alapuló jelentésátvitel.

A „metafora” kifejezés hasonlóságon alapuló jelentésátvitelt jelent.

Ez esetben a *definiendum* a „metafora”, a *definiens* pedig a „hasonlóságon alapuló jelentésátvitel”. Jobban megnézve a két definíciót megállapítható, hogy

nem egészen ugyanarról van szó, az első esetben a jelenség, a második esetben viszont a kifejezés meghatározásáról van szó. Az első példában az állítás a definiendum *terjedelméről* szól, tehát a „metafora” és a „hasonlóságon alapuló jelentésátvitel” referenciája megegyezik. A második példában az állítás a *szimbólumról* szól, amit egy másik jelsorral határozunk meg, melynek a jelentését ismertnek, adottnak vesszük (vö. Margitay 2004, 379. p.).

A definíciók alkotásának és használatának számos formája ismeretes, mind-egyiknek megvan a maga szerepe a tudományos szövegekben. Első lépésben különbséget tehetünk az *explicit* és a *kontextuális* definíciók között. Az explicit definíció esetében egy (vagy több) mondatban kimondjuk, mi a definiendum jelentése mint az imént a „metafora” definiálása esetében. A kontextuális definíció esetében egy kifejezés azáltal kap definiált jelentést, hogy állítások egy összefüggő rendszerében szerepel. Lássunk egy példát!

A szociológusok, illetve a társadalomtörténészek egy csoportja használja a „hétköznapi ellenállás” fogalmát. Ennek explicit definícióját a következőképpen adhatjuk meg: „A hétköznapi ellenállás az uralmon lévők törvényeinek és utasításainak politikai eszméktől és céloktól mentes, a mindennapi élet közegében végbemenő figyelmen kívül hagyása.” Ugyanezt a „hétköznapi ellenállás” fogalmat meghatározhatjuk a kontextuális definíció eszközeivel is. „A valóságosnál kisebb jövedelem bevallása, a beadandó termés egy részének elrejtése az adószedők előtt, a falopás az uraság erdejében, a vadorzás és a tilosban halászás gyakorlatai megkönnyítik az elnyomottak életét, ugyanakkor szembefordítják őket uraikkal, akkor is, ha ellenszegülésükben politikai tervek és megfontolások nem játszanak szerepet.” (A két példát a következő tanulmány szövege alapján alkottam meg: Rév István: Az atomizáció előnyei. *Replika* (23–24), 1996. december, 141–171. p.)

A definíciókat illetően alapszabálynak tekinthető, hogy amikor először használunk egy kulcsfontosságú kifejezést, akkor röviden és érthetően definiáljuk azt (lásd explicit definíció). Ugyanakkor a kontextuális definíció is fontos szerepet játszik a tudományos értekezésben, de ez is legyen egyértelmű és releváns. Amikor egy harmincoldalas szövegből úgy kell kibogarászni egy kifejezés szándékolt jelentését, az aligha tekinthető kontextuális definíciónak! A definíció lehetséges típusai a következők:

1. *Bevezető definíció.* Segítségével egy kifejezést egy új, általunk választott értelemben vezetünk be a tudományos nyelvhasználatba. Vagy új szavakhoz rendelünk tetszőleges jelentést, vagy egy meglévő kifejezést ruházunk fel új jelentéssel (Margitay, 2004, 381. p.). Példa a bevezető definícióra: az *elvéetés* fogalma.

„Az eseteket két csoportba osztottam; mindazokat, amelyekben a téves effektus, tehát a szándéktól való eltérés látszik a lényeges elemnek, »*elvéetés*«-eknek, a többit pedig, ahol az egész cselekedet látszik célszerűtlennek, »*tüneti és véletlen cselekedetek*«-nek neveztem.”

(Freud, Sigmund: *A mindennapi élet pszichopatológiája*. Ford. Gergely Erzsébet, Lukács Katalin. Budapest, 1958, Bibliotheca, 188–189. p.)

2. *Lexikális definíció.* A lexikális definíció nem ad új jelentést egy szónak, hanem

kifejti azt a jelentést, amelyen a szó használata alapszik. Az *értelmező szótárak* lexikális definíciókat tartalmaznak (Margitay, 2004, 382. p.). Példa a lexikális definícióra a *mod* stílus fogalma:

„MOD: A hatvanas évek Nagy-Britanniájában megjelent mod stílus jellegzetes elemei a szőrmeszegélyes anorák, a robogó, a gyorsító szerek, az ápolt frizurák és a jó szabású öltönyök.”

(Szószedet. Összeállította Kacsuk Zoltán. *Replika* (53), 2005. december, 167. p.)

3. *Pontosító definíció.* A pontosító definíció csökkenti a szóban forgó kifejezés homályosságát, a határesetek eldöntéséhez további meghatározásokat, pontosító feltételeket ad meg (Margitay 2004, 382. p.). Példa a pontosító definícióra:

„ebben a könyvben a szocialista rendszer kifejezés kizárólag kommunista pártok által irányított országok rendszerét jelöli. Más rendszerekről csak az összehasonlítás kedvéért lesz majd szó, s egyébként kívül esnek a könyv tárgykörén.”

(Kornai János: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan.* Budapest, 1993, *Heti Világgazdaság Rt.*, 43.p.)

4. *Elméleti definíció.* „Az elméleti definíció egy kifejezés jelöletének jellemzését, leírását adja. Azt határozza meg, hogy mi a szóban forgó jelenség, hogyan kell fel-fogni, értelmezni azt” (Margitay 2004, 383. p.). Az elméleti definíciók egyúttal kontextuális definíciók is, melyek összefüggő állítások egy rendszere (az „elmélet”) segítségével értelmezik a definiendumot. Példa az elméleti definícióra:

„A kinetikus gázelmélet ad egy értelmezést arra, hogy mi a hőmérséklet. Az elmélet alapján adhatunk egy *megközelítő* explicit definíciót: A hőmérséklet a gáz véletlenszerű mozgást végző molekuláinak átlagos mozgási energiája (megfelelő skálán mérve) stb.”

(Margitay 2004, 383. p.)

5. *Befolyásoló definíció.* „Feladata, hogy a kívánt viszonyulást alakítsa ki azzal kapcsolatban, amire a definiendum vonatkozik. Ezt azzal éri el, hogy megfelelő emotív kifejezéseket alkalmaz a meghatározásban” (Margitay 2004, 384. p.). Egy fiktív példa a befolyásoló definícióra: „A tőke szabad áramlása nem más, mint eszköz a nemzeti vagyon törvényesnek látszó elherdálására.”

Az első ponttól a negyedikig felsorolt definíció típusok is lehetnek befolyásoló definíciók, ha a definiensben a megcélzott viszonyulás kiváltására alkalmas emotív kifejezések szerepelnek. Ugyanakkor a tudományos írásművek esetében kívánatos, hogy a definíciók értéksemleges nyelven legyenek megfogalmazva (vö. Margitay 2004, 384. p.).

7. A magyarázat

Tudománytörténeti szempontból a magyarázat kérdése régi és összetett probléma, mely elsősorban a természettudományok és a társadalomtudományok egymástól való különbségét vizsgáló megközelítésekben merült fel. A tudományfilozófia egyik befolyásos megközelítése szerint a természettudományok célja a magyarázat – a jelenségek okainak vizsgálata, leírása –, a társadalomtudományok (és a humántudományok) célja pedig a megértés, a társadalmi jelenségek és cselekvések értelmének megfejtése. A tudomány mechanikus szétválasztása a jelentést vizsgáló *megértő*, illetve az okságot vizsgáló *magyarázó* megközelítésekre idővel meghaladottá vált, ugyanakkor hatása napjainkig is érezhető, valójában nem is megkerülhető. (lásd Bertalan 1987.)

A tudományos írásmű írásának gyakorlati kérdéseit illetően célszerű megkülönböztetni egy cselekvés, egy jelenség, egy szimbolikus képződmény (ritus, szöveg, műalkotás stb.) feltételrendszerének, összefüggéseinek és funkcióinak vizsgálatát és leírását – ez lenne a magyarázat –, illetve mindezek értelmezését, tehát annak rekonstruálását, hogy milyen jelentéseket tulajdonít a szóban forgó cselekvéseknek, jelenségeknek, szimbólumoknak ezek társadalmi-kulturális környezete. Elterjedt nézet, hogy a magyarázat alapelve kizárólagosan az oksági összefüggések elemzése. Ez azonban kicsit leegyszerűsítő megközelítés, hiszen az ok valójában csak egyetlen dolog azon feltételek és összefüggések közül, melyek előidézik valamilyen esemény bekövetkezését. W. Stegmüller az oksági magyarázatról szóló tanulmányában rámutat, hogy egy ház összeomlását egyrészt okozhatja egy oszlop eltávolítása – ilyen értelemben mondhatjuk, hogy a ház összedőlésének az oszlop lebontása volt az oka –, de valójában *nem* ez volt az egyetlen ok. Ha a ház egésze megfelelően épített lett volna, például a falak kivétel nélkül stabilak lettek volna, akkor az esemény nem következik be (Stegmüller 1987, 12–13. p.). Amit oknak nevezünk, az olykor csupán egy összefüggésrendszer, egy feltételrendszer egyetlen eleme.

A tanulmányírás gyakorlati kérdéseinek szempontjából magyarázó szöveget akkor hozunk létre, amikor – a nyilvánvaló ok-okozati összefüggések mellett – valamilyen jelenség létrejöttének és működésének feltételeit, összefüggéseit, funkcióit írjuk le. A szövegalkotás, a megfogalmazás szempontjából célszerű *magyarázati sémákat* szem előtt tartanunk, melyek segítségével bizonyos típusú kérdésekre adhatunk választ. A magyarázat sémáit legkönnyebben úgy alkothatjuk meg, ha kérdéseket teszünk fel, és a szöveget e kérdések megválaszolásaként fogalmazzuk meg. A kérdés-válasz megközelítésmód szerint a magyarázat, illetve a magyarázattal kapcsolatban feltehető kérdések iránya többféle lehet.

- Keletkezés: „Milyen körülményeknek köszönhetően jött létre és milyen törvényeknek engedelmessé vált?” A válasz eredménye *történeti* magyarázat.
- Struktúra: „Melyek az alapegységei és milyen relációk kötik össze az elemeket?” A válasz eredménye *strukturálista* vagy *rendszerelméleti* magyarázat.

- Funkció: „Hogyan működik?” A válasz eredménye *funkcionalista* magyarázat.
- Determináció: „Milyen körülmények, dolgok, jelenségek az alapfeltételek? „Milyen tényezők, körülmények határozzák meg?” A társadalomtudományok marxista irányzatai, továbbá a tudásszociológiai megközelítések előszeretettel használnak ilyen determinista magyarázati sémákat.

Ugyanazt a jelenségekört többféle megközelítés alapján is magyarázhatjuk. Vannak olyan magyarázattípusok melyek egyidejűleg is alkalmazhatók, mások kizárják egymást. Noha a történeti – Hogyan keletkezett? – jellegű kérdéseket a társadalomtudósok közül sokan idejétmúltnak tartják, a történeti-fejlődéstani tudományos paradigma részének tekintik, ennek ellenére sok esetben szükséges valamilyen szöveg, jelenségkör, probléma magyarázata során feltenni a kérdést: hogyan keletkezett, vagy miként jött létre? Ennek a magyarázati típusnak szükségszerűen van bizonyos mértékű időbeli, történeti karaktere. A „Milyen a szerekezete?” a „Hogyan működik?”; illetve „Mi a szerepköre?” jellegű kérdések valaminek a működésére, egy rendszeren belül betöltött szerepének megvilágítására irányulnak. Az ilyen kérdésekre adott válaszok általában nélkülözik az időbeliség, a történetiség, a kifejlődés leírásának mozzanatait. Lássunk egy példát!

A nyelv példája

A nyelv társadalmi-kommunikációs természetének megközelítése egyaránt elképzelhető a „Hogyan keletkezett?”, a „Hogyan változott?”, a „Hogyan működik?”, illetve a „Mitől függ?” típusú kérdések, illetve magyarázati sémák alapján.

1. Az első kérdésre választ adnak a különféle *nyelvkeletkezési elméletek* és a *nyelvtörténet*. A nyelv – nagyon leegyszerűsítve – egyrészt a társas lét körülményei között élő ember mindennapi kommunikációs szükségletei következtében jött létre, az időbeli nyelvi változásokat pedig – az immanens nyelvi törvények mellett – a nyelvet használó csoportok körülményeinek változásai, a vándorlás, a más nyelvekkel, más csoportokkal való érintkezések határozzák meg.

„A kezdődő szociális hierarchiák kezelése, és – például a vadászatban való – együttműködés kényszerei evolúciós nyomást *eredményezhettek*, mely a jobban kommunikáló emberelődöket részesítette előnyben. Eszerint a nyelv *előfokai* mintegy a nyelv viselkedésirányító és szervező szerepével kapcsolatban *jelentek volna meg*.”

(Kenesei István szerk.: *A nyelv és a nyelvek*. Harmadik, átdolgozott kiadás. Budapest, 1996, Akadémiai, 38. p. – Kiemelés tőlem. H. J.)

A történeti-genetikus magyarázati sémára utaló jellegzetes kifejezések:

- kezdődő,
- eredményez,
- előfok,
- megjelenik.

2. A szerkezettel kapcsolatos – itt nem annyira magyarázó, mint inkább leíró jellegű – megállapítások a nyelv szerkezetével, a szerkezeti elemekkel és a szerkezeti elemek közötti kapcsolatokkal foglalkoznak.

„Mivel az *ige* azt *jelöli ki*, melyek a *mondat* kötelező *alkotórészei*, vagyis milyen *funkcióknak* kell az adott mondatban szerepelniük, a mondat *központi kategóriájának*, magjának az *igét* kell tekintenünk. Ha pedig ezt a tételt megfordítjuk, akkor azt mondhatjuk, hogy minden *szerkezet*, amely valamilyen formában *igét tartalmaz*, *mondat értékű*, vagyis olyan funkciókat kell találjunk bennük, amelyeket az adott *ige* megkövetelhet.”

(Kenesei István szerk.: *A nyelv és a nyelvek*. Harmadik, átdolgozott kiadás. Budapest, 1996, Akadémiai, 119. p. – Kiemelés tőlem. H. J.)

A strukturális magyarázat sémájára utaló jellegzetes kifejezések:

- *ige*, *mondat*, *kategória*,
- *alkotórész*, *szerkezet*, *mag*, *központ*,
- *kijelöl*, *funkció*, *érték*.

3. A funkcióra utaló, „hogyan kommunikálunk a nyelvvel?” kérdés megválaszolásához viszont egyáltalán nem szükséges időbeli, fejlődésszempon-tú megközelítés. A funkcióra kérdeznek vagy arra nyújtanak választ a nyelv eszközzellegét, a nyelvi cselekvés problémáit vizsgáló pragmatista (használatelvű) megközelítések, illetve a beszédaktus-elmélet.

„Ahhoz, hogy valamit *sikeresen megígérhessek* valakinek, az szükséges, hogy például amit *ígérek*, az számára kívánatos, kedvező dolog legyen (különben nem *ígérek*, hanem *fenyegetek*), hogy a megígért dolog ne következhessek be akaratomon kívül (hiszen nem *ígérhetjük meg*, hogy a nap holnap is felkel) és így tovább. Minden ilyenfajta *beszédbeli cselekvéshez* tehát meg lehet adni azokat a feltételeket, melyek fennállása esetén a megnevezett *cselekvés* valóban létrejön: ezeket a *beszédcselekvések sikerességi feltételeinek* nevezzük. És amikor az ilyen cselekvéseket *végrehajtjuk*, vagy ezeknek a tanúi vagyunk, pontosan ezeknek a feltételeknek megfelelően értelmezzük azokat.”

(Kenesei István szerk.: *A nyelv és a nyelvek*. Harmadik, átdolgozott kiadás. Budapest, 1996, Akadémiai, 136–137. p. – Kiemelés tőlem, az eredeti kiemeléseket elhagytam. H. J.)

A funkcionális vagy pragmatikai magyarázat sémáira utaló jellegzetes kifejezések:

- sikeres ígéret, megígér, fenyeget,
- beszédbeli cselekvés, beszédcselekvés, végrehajt,
- siker, sikerességi feltételek.

4. A meghatározottságra, feltételezettségre utaló magyarázati sémák a nyelvet illetően előfordulhatnak a nyelv és a társadalmi rétegek, a nyelv és a kultúra, a nyelv és a megismerés kapcsolatát firtató elméletekben.

„Az előző fejezetben láttuk, hogy a változatok kialakulását hogyan segítik elő a beszélő egyének *társadalmi törekvései*. Az ott említett New York-i r-ejtésbeli növekedés vagy a budapesti magánhangzó-rövidülés, bár *rétegváltozat*ként bukkan fel, végső soron a nyelvi rendszert fogja belátható időn belül *átalakítani* (ha nem jelentkezik időközben ellenirányú hatás). Egy ilyen *társadalmi indíttatású változást* az európai nyelvek történetében világosan nyomon tudunk követni.”

(Kenesei István szerk.: *A nyelv és a nyelvek*. Harmadik, átdolgozott kiadás. Budapest, 1996, Akadémiai, 175. p. – Kiemelés tőlem, az eredeti kiemeléseket elhagytam. H. J.)

A meghatározottságon alapuló magyarázat sémáira utaló jellegzetes kifejezések:

- társadalmi törekvés,
- rétegváltozat,
- átalakít,
- társadalmi indíttatású változás.

A teljes képhez hozzátartozik, hogy a fent idézett-kiemelt szövegrészletek és kifejezések csupán illusztrálják a különféle magyarázati sémák működését a társadalomtudományos kutatás egy jellegzetes területén, a nyelvészetben belül. A példák segítik más szövegekben a magyarázat szóban forgó típusainak felismerését, illetve segítik azt is, hogy saját írásainkban tudatosabban használjuk ezeket. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az egyes kifejezések a meghatározott kontextuson belül eltérő jelentéseket kaphatnak, és ennek megfelelően különféle magyarázati sémákba illeszkedhetnek. Így például a nyelv szerkezetével és funkcióival kapcsolatos fenti idézetekben a „funkció” kifejezés értelemszerűen kap szerepet a funkcionális sémában, de szerepet kaphat egy egyszerű szerkezeti leírásban is, hiszen a kötőelemnek, egy módosítószónak stb. is van funkciója, szerepköre.

8. Az értelmezés

Az értelmezés valamely szöveg, szimbólum, cselekvés stb. jelentésének, illetve jelentéseinek megállapítása, rekonstrukciója. Az értelmezés technikáival és/vagy

művészetével nagyon sok tudomány (irodalomtudomány, művészettörténet, esztétika, teológia stb.), illetve számos tudományos irányzat (pszichoanalízis, ikonológia, hermeneutika, mítoszkritika, feminizmus, dekonstrukció stb.) foglalkozik. Különböző értelmezési iskolák foglalkoznak a szövegek jelentésrétegeinek elkülönítésével, illetve a kontextus által meghatározott vagy a felhasználók által a szövegre ruházott jelentések – a „jelentőség” – vizsgálatával. A kérdésfelvetések, irányzatok, koncepciók sokfélesége miatt itt az értelmezés kérdéskörének csak néhány szempontjára utalnék, melyeknek keretében a legtöbb irányzat és elmélet elhelyezhető:

- Az értelmezési iskolák egy része a jelentést *objektíven adottnak* fogja fel, mások inkább az értelmezést végző személy aktivitásától, előfeltevéseitől, szándékaitól függő *konstrukciónak* tekintik.
- Különbségek lehetnek a tekintetben, hogy a *szerző* szándéka vagy az *értelmező* szempontjai tekinthetők elsődlegesnek és mértékadónak az értelmezés során.
- Különbségek vannak a tekintetben, hogy a szöveg értelmét a *szövegben*, a szöveg immanens szerkezetében vagy a *szövegen túl*, valamilyen transzcendens vonatkoztatási pontra tekintve lelik meg.
- Különbségek vannak a tekintetben, hogy az értelmező mekkora *szabadságot* engedhet meg magának az interpretáció során: vannak „szoros olvasatok”, illetve olyan iskolák, melyek nem is a szerző által írottakból, hanem az általa elhallgatottakból, a szöveg „vakfoltjaiból” vonnak le messzemenő következtetéseket.
- Különbségek vannak a tekintetben is, hogy az értelmező iskolák milyen szempontok alapján különítik el a szövegek és más szimbolikus rendszerek jelentésrétegeit vagy jelentésszintjeit, hogy hány ilyen réteget vagy szintet feltételeznek.
- Különbség van aközött is, hogy a rétegeket a szóban forgó irányzat a szöveg *tárgyi-dologi létében* (ezek az ontológiai rétegek) vagy *szemantikai* dimenziójában különítik-e el (ezek a szemantikai rétegek).

A továbbiakban két nagyobb kérdéskört tekintek át. Az egyik középpontjában a kulturális (irodalmi, vallási, művészeti, mitológiai) *szimbólumok* sajátos természete helyezkedik el. A másik pedig az értelmezés folyamatában megismerhető *jelentésszintek* megkülönböztetésének kérdése. A szimbólumok értelmezése kapcsán a változatos módszertani eljárások közül három klasszikus koncepciót foglalok össze, melyek Carl Gustav Jung svájci pszichiáter, Northrop Frye kanadai irodalomtörténész és Mircea Eliade román vallástörténész munkásságához kötődnek. A jelentésszintek elkülönítésének hagyományait és szempontjait három koncepció, így az *emeletes írásértelmezés*, az *ikonológia*, és a *gyanú hermeneutikája* áttekintésén keresztül mutatom be.